

Д-р ВАСИЛЬ ВИТВИЦЬКИЙ

ВЗАЄМИНИ

М. ЛИСЕНКА З І. ФРАНКОМ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ   1942   ЛЬВІВ

Д-р ВАСИЛЬ ВИТВИЦЬКИЙ

ВЗАЄМИНИ

М. ЛИСЕНКА З І. ФРАНКОМ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ 1942 ЛЬВІВ

Зв'язки Миколи Лисенка з галицькими українцями почались рано, ще в часі його переїзду з Києва у Ляйпціґ у вересні 1867 р. З років його перебування в Ляйпціґу (1867 — 1869) починається його жива кореспонденція з представниками тодішнього культурно-громадського життя в Галичині¹. Широкі кола галицького громадянства зацікавились з ім'ям Лисенка, як композитора, у 1868 р., коли на концерті в честь Т. Шевченка виконано „Заповіт“ з музикою Лисенка². Цей твір, написаний на прохання львівських громадян, був першим українським оригінальним твором Лисенка. У 70-тих роках мин. ст. були вже відомі в Галичині Лисенкові збірники народних пісень, що їх він видавав у Ляйпціґу. Тогочасна львівська „Правда“ часто інформує своїх читачів про творчість Лисенка, пише про його композиторські пляни м. ін. про музику до „Кобзаря“³.

В історії культу Лисенка в Галичині дуже помітна була його біографія, надрукована в 5-му числі львівського місячника „Сьвіт“ з датою 10. мая 1881 р. На першій сторінці вміщений портрет з підписом „Миколай В. Лисенко“, на дальших надруковано доволі об'ємисту біографію і докладне перечислення Лисенкових творів, написаних до 1881 р. Редакторами „Сьвіта“ були Іван Франко та Іван Белей, тож вміщення в ньому згаданої біографії можемо вважати за першу основу для пізнішого нав'язання взаємин між Лисенком і Франком.

Лисенкова біографія у „Сьвіті“ появилася з широким вступним словом від редакції, яке наводимо тут в цілому:

„На сей раз подаємо нашим читачам портрет і житєпись одного з найсимпатичніших тепер у нас синів України — музика-композитора Миколая Лисенка. Імя його стає у нас що раз більше звістним, а його утвори що-раз більше люблєними. Ніякий концерт русько-народний не обходиться без композицій Лисенка, ба вже й по многих руських домах як у Львові так і по краю все більше й більше співають і грають його утвори, особливо нашою молодежею, в котрій Лисенко має найщиріших і найгорячіших прихильників.

Надїємся, що подаючи вперше нашим землякам портрет і житєпись Лисенка, вчинимо тим їм милу прислугу. Житєпись дістали ми з Київва від особи близько стоячої до Лисенка, він сам подав перелїк утворів своїх музичних в порядку часовї більше-менше їх появи. З сего короткого огляду утворів Лисенка бачим побіч плодовитости його талану ще й надовсе честний напрям його праці. Лисенко тепер якраз в силї віку і в силї буйного розцвіту свого композиторського талану. Його горяча любов України — народа з його співом і музикою, його глибоке почитанє памяти кобзаря — Шевченка, наконєц і його основне

образоване в музиці, — наказують нам вірити, що Лисенко на поли музики ще багато потрудиться для слави України. Охоту і силу до дальших трудів кріпити буде в ній щира прихильність і признане заслуженої його діяльності від всіх земляків, в тім числі і Галичан, бажаючих зросту і слави українській культурі“.

Хоч у цьому слові сказано: „житепись дістали ми з Київа від особи близько стоячої до Лисенка“, і що він сам подав тільки перелік своїх творів, то в усному переданні і в деяких писаних замітках втримувалася думка, що стаття з 1881 р. це автобіографія Миколи Лисенка. Згадку про це знаходимо у „Нарисі історії українсько-руської літератури“ Івана Франка (Львів 1910). Згадуючи про видання „Сьвіту“ спільно з Белеєм, пише Франко, що в цьому місячнику забирали голос також придніпрянци, „що швидко окликалися на наші листи“ (ст. 359). „Цінними вкладками в історію нашої літератури були автобіографія Івана Нечуя Левицького, Миколи Лисенка та Олександра Кониського“ (ст. 360). Статтю у „Сьвіті“ з 1881 р. вміщує між писаннями Лисенка М. Комаров у своєму бібліографічному покажчику музичної і літературної діяльності М. Лисенка (Кіевская Старина, 1904, т. 84). Свої докази на те, що це була Лисенкова автобіографія наводить Дмитро Ревуцький у праці „Автобіографії М. В. Лисенка“⁴, пишучи в кінці: „Нарешті, сам М. Лисенко називав у розмові зі мною (1903 р.) статтю, вміщену в „Сьвіті“, автобіографією“.

Остаточне висвітлення цього питання дає рукопис статті з 1881 р., який зберіг у своєму архіві Іван Франко і передав до бібліотеки Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Рукопис обіймає 8 листків листового паперу і має дату: Київ, 22. березня, 1881 р. В ньому читаємо: „Шановна редакція часописі „Сьвіт“ жадала мати риси з життя д. Лисенка; так само й огляд творчої його діяльності. З переказу людей близьких до нього, теж від його самого, подаємо нижче біографічні начерти...“; „Складатель сього начертю дає дозвіл покористуватися ним, як шановний редактор знайде зручнішим“⁵. Свого підпису автор не поклав однак порівняння письма цього рукопису із листами Лисенка стверджує, що він писаний тією самою рукою, отже стаття у „Сьвіті“ з 1881 р. без сумніву автобіографія Миколи Лисенка.

Порівнюючи її рукопис із надрукованою статтею, бачимо, що редакція скористала з дозволу автора і зробила численні зміни тексту. Здебільша це чисто редакційні і мовні зміни (напр., замість „год“ надруковано „рік“, замість „допіро“ „лише що“ і т. д.). Інші зміни зроблені на те, щоб пом'якшити деякі думки композитора про себе; Лисенко писав про свої молодечі роки так: „Талану творчого не виявилось й трохи“ — у „Сьвіті“ пропущено — „й трохи“. Деякі слова рукопису відчитано не точно, або й зовсім пропущено. Ствердити, чи редакція статті і згадана вступна замітка вийшла з-під руки Франка, чи Белея, не маємо певних підстав⁶.

Як співробітникові українських часописів доводилось Франкові самому писати й про деякі явища музичного життя, особливо про концерти пам'яті Т. Шевченка та про вистави українського театру. В його рецензіях знаходимо згадки і про Лисенкові твори. Так ще в 1884 р. у рецензії з „Обходу XXIII роковин смерті Т. Шевченка“, Франко писав м. ін.: „Не вдаючись в критику ані в огляд тої (музичної) часті вечерка, ми піднесемо тільки загальний ентузіязм, який викликало вповні удачне відспіване огнистої і пориваючої композиції Лисенка „На прю“;

пісня та, по музикальній частині, єсть правдивим нашим національним...“⁷

Особиста зустріч між Лисенком і Франком відбулася у 1885 р. під час поїздки Франка в Київ. Про цю поїздку писав Франко у своєму *curriculum vitae* в листі до Драгоманова так: „Весною 1885 р. я перший раз поїхав до Київа, стараючись склонити тамошніх людей, щоби змогли заснувати нову часопись літературну. Головна користь з тої поїздки була та, що я пізнав людей...“⁸

З побуту Франка у Києві зберігся перший лист Лисенка до Франка, що його тут подаємо⁹.

Шановний Добродію, пане Франку! Я навмисне заїхав довідатись, чи Ви сьогодні виїдете з Київа і був завіз Підручник співу за для шкіл народніх. Але зо слів Варв. Ив¹⁰ постеріг, що ще не сьогодні Ви тікаєте від нас. Ну, то коли ж? Будь ласка дайте звістку. Коли б нам побачитись і я б Вам передав на руки ці матеряли, та ще де-що б сказав. У субботу, завтра я не вільний: перша в мене гуртова співка. Може б у неділю були ласкаві до мене?

Словістіть з ласки

Ваш М. Лисенко

15. лютого 1885 р.

Якщо раніше виїдете, то забіжіть хоч серед дня, у 4 у 5-й годині, коли я вдома буваю.

У часі першого перебування Франка у Києві, Лисенко записував з його голосу галицькі народні пісні. Франко проспівував ті пісні — очевидячки — з пам'яті і обіцяв, вернувши до Львова, переслати їх тексти. Ці пісні Лисенко вмістив у своєму „Збірнику українських пісень“. У четвертому випуску „Збірника“ є такі народні пісні, записані від Івана Франка: „Про Довбуша“ (з другим варіантом), „Ой там за горою, за кременною“, „Плине качур по Дунаю“, „Жалі мої, жалі“, „Бескиде зелений“. Справи присилки текстів записаних пісень торкається лист Лисенка з датою 6. червня 1885 р.

Шановний Добродію, Пане Франко!

Користую щасливою okazією привитати Вас щиро и нагадати Вам, шчо обіцянка за Вами, Добродію: текст до записаних пісень од Вас мені списати и з ласки переслати. Назви пісень Ви собі занотували у книжці, а текст мені тепера потрібен єсть.

Ми живемо літо родиною у Боярці, перша станція від Київа. Адреса моя: ст. Боярка (Київ. губ.), дача священника Линчевского. Коли ж доведеться засилати текст пісень, то листуйте просто: Київ, Книжний Магазин Б. Корейво с передачею.

Як же, родимче шановний, ведеться Вам? Як Ваша справа, чи заживотіє скоро? Прислухаємось та сподіваємось. Боже помози у добрім почині на користь родині! —

Може — ..., але тільки може й я прибуду сим літом до Львова, як що мені родинні обставини дозволять; бажалося б надзвичайно прийняти хоч сяку-таку участь в молодечій мандрівці, найпаче ж люд та країну побачити мені невідому і враз притяженне

цікаву мені, інтересну; може б що перепало й до теки етнографічної.

Як що цій гадці попаїдує, то буду надзвичайне радий сти-
снути руку Вашу, земляче, а до часу поручаюся пам'яті Вашій.
Щиро Вас шануючий

М. Лисенко

6 червця 1885 р. Боярка

„Щаслива okazія“, про яку на початку пише Лисенко, це переїзд
знайомих людей до Львова, як це бачимо з листа, писаного два дні
пізніше.

Шановний Пане Іване!

На вздогін панни Доброграєвої й її товариша, студента
Київ. Університета, болгарина Спиро Гулабчева, шлю Вам цього
листа з моєю карткою рекомендууючою до славного хорватського
музики - етнографа, Кугача¹¹, задля передачі її панові Спиру
Гулабчеву.

Тож з ласки віддайте му мою картку.

М. Лисенко

8 червця 1885. Київ

Як побачимо з дальших листів Лисенка і зі слів самого Франка, однією з головних тем їх розмов та листування були питання українського музичного життя, зокрема галицького. Впливові Лисенка треба приписати те, що Франко живо зацікавився цими питаннями, при різних нагодах забирав слово і старався навіть з свого боку впливати на напрям творчості і діяльності галицьких музик. Спираючись на думки Лисенка, Франко сам проходить „азбуку“ теорії музики, прочитує праці з історії музики та старається виробити собі на неї власний погляд. Провідною думкою Франкових писань на музичні теми було прагнення вивести галицьке музичне життя з його вузьких рам. Франко один з перших у Галичині звертав увагу на потребу основного і всебічного пізнання українських народних мелодій, закликав записувати їх та студіювати. Франко виступав проти надто одностороннього культу музики Бортнянського в Галичині і, врешті, проти плекання літератури так званих *Liedertafeln*. Ця література писана для чоловічих хорів, поширилася з кінцем XVIII ст. в Німеччині. Вона мала за головну мету служити цілям товариського життя. На галицькому терені ці пісні стали спершу єдиними зразками, на основі яких композитори складали свої твори. Натомість Лисенкові, як і Франкові, важливо було, щоб цей рід музичування не став єдиним, чи то головним виявом української музичної культури в Галичині. Цьому питанню присвячена цікава замітка, вміщена у львівській „Зорі“ ч. 23 з 1885 р. Замітка додана до рецензії на дует Остапа Нижанківського „До ластівки“. Автором об'ємистої, але мало річевої рецензії був Порфір Бажанський, галицький композитор і музикознавець. Питання про вплив народної пісні на композиторську творчість Бажанський потрактував поверхово, пишучи між ін.: „Обєм народности в музиці єсть узкий. Композитор мало би що потрафив, тримаючись тісно обрубу народности“. „Мила нам тотя вузенька і тісненька одержинка народна, бож она нам рідна, дорога, бо она тулить нас до серця; однак она сама не вистарчає“. До цієї рецензії Іван Франко

додав замітку, яку наводимо тут цілою: „Впов. рецензент порушив тут, але не пояснив докладно дуже важне і цікаве питане, важне для цілого розвою нашої музики. Що розуміє впов. рецензент під „ціхою народности“ в музиці, а що під „стилем народним“? Докладна аналіза сего питання була б дуже пожадана, тим більше що доси майже вся наша галицька музика хоруге на незрозуміне того питання. Говорю се не з своєї власної голови, бо числю себе хоч і до горячих любителів, та все таки зовсім не до знатоків музики. Слова свої опираю на суді такого компетентного чоловіка, як славний наш композитор М. Лисенко, котрий по поводу квартету п. Нижанковського „Гуляли“ ось що між иншим пише:

„Є в тім утворі фрази музикальні приятні і нагадуючі подекуди народну фразу, — і в тім напрямі й треба б працювати, аби визволитись з пут німецько-чеської продукції, якою тхнуть всі майже закордонні твори словянські. Тут криється головна хиба всіх складателів, а найголовніша хвороба є в тому, що й Галичани простують сим фальшивим шляхом. У Вас усіх нема охоти до народної етнографії, нема захвату до безцінних перел народної устної музи... (Пропущено нечиткі слова рукопису). Она одна є оригінальна в строю, в складі, і нею лишень перенявшись, мож до якогось спасенного наслідку прибритись; інакше всі ті квартети... (Пропущено нечиткі слова рукопису). Они ухиляють людей од правдивого ґрунту творчості, не порушують жадної струни життя, всі вони мертві. Коли б замість отих штучних квартетів взялись тямущі люде, та розібрали на 3—4 голоси щиро народні пісні Ваші, розкішні, — то то був би гостинець правдивий для Вашої спольщеної (під зглядом музикальним) публіки, котру все тягне од свого рідного. А то всі Ваші складателі пруться в обійми тої музики найгіршого розбору, котра нового вже не прорече нічого“.

Наводжу ті смілі слова не в суд или в осужденіє кому небудь спеціально, але бажаючи, щоб люде компетентніші від мене обдумали їх, а в разі потреби, в докладнійшій дискусії пояснили сю справу“¹².

Прочитавши рецензію П. Бажанського, Лисенко написав Франкові листа, з якого бачимо, що Лисенко саме за посередництвом Франка старався впливати на галицьких композиторів. У вступі Лисенко дякує за надіслання обіцяних текстів народних пісень¹³.

Шановний Добродію, Пане Франко!

О та й подив же великий мене обняв, а враз і велика вдячність, коли я оце ненароком одібрав Вашого листа з цінним текстом. А то був уже залишив усяку надію. Та я добре тямив, що Ви оцими часами переживали тяжкі зли-години, та віддай чи ще й доси викрутились, тож тим я особливо ціную Вашу присилку. В найближчій збірнику, який візьмуся видавати я конче до своїх українських додам для знаємости публічної так оригінальні галицькі нар. пісні.

Боже, Боже! Що там тієї штуки й науки ніби зідено, коли прочитаєш оту рецензію п. Бажанського. Крий мене святий, коли я гадавби лишень глузувати або що, и навіть прошу — благаю Вас ни же яким словом виявляти мою гадку, бо, що не кажіть, і він і його товариство любе, молоде, чуле, ентузіастичне, дають радість і надію на працю, на замилювання своїм. Це треба піддержати всіляко, треба зогріти ласкавим словом, напутити, але крий Боже розхолодити. Ваші сердешні й ходять голубьята по стежці звуків, поезії; шукають та не там; співають — та не своїм голосом. От неначе ксєндзи, що висловлюють високі речі про мораль та такимже ненатур. тоном, що аж одбива, одгонить. Нема, нема у Вас реальної школи; без неї і в музиці і в поезії Ви до віку будете не

самими собою; все поневірятиметься по задвірках найпослідущої австрійської продукції; колиб-то доброї німецької — сучасної (дарма, що вона чужа), а то тієї панславистичної бездарної мішанини, що вродилася на тлі німецько - польсько - чеської - *melange* культури. От у ж е ми — як не як — кудиж в кращих обставинах поводимось. Часи ці псевдокласики ми вже не зазнаємо; у Вас же вона саме розцвітає. И тим гірше, що по-при цьому всьому у вас така чудова пісня народна. А рецензент розводить, що „мелодія“ народна може надати тему за для вузького розвою. Е, голубе, не так міркуєш: переймися тисячами цих мелодій, та свою артиллєрію знання й форми європейської до міста приклади; утвори есенцію з усього, прольи свою власну індивідуальну творчість на кгрунті усього винесеного, вичитаного, перечутованого, та тоді й жалійся, чи вузька, чи широка стежина тобі виникає з усього.

А то по шаблонах казенно - австрійських ходиш, свого біг-ма, нич не знаєш, а на долю ремствуєш. — Знаєте, от який я запеклий, фанатичний, можу сказати, народовець, а учитись музиці по великих зразках російської штуки ніколи не відмовлюсь; тільки я придивлюся, полюбую, в залася впаду от сполуки чудової форми з чисто народ. елементами у Глинки, Даргом., Римського Корсакова, Мусоргского, а до свого повернуся, щоб творити по тих напрямках. У Вас цих зразків нема. Нема! У Вас або чудна (хоч і велика) німещина або людово-поточна і теж не народна польщизна послугують за зразки; нема Вам у кого вчитись, нема до чого придивитись. — То хочаб же по сяких - таких українських зразках руководились, бо ці ж зразки суть продуктом оттакого реального відношення до штуки і наслідком висліджування по тих великих зразках сусідньої і чистої славянської штуки. Хотів би Добродію дуже причинитись до помочи Зорі у такім напрямі, як ось ми з Вами розмовляємо, та й боюся обіцяти, бо загруджений такою силою роботи, що навіть творчості рідко коли віддаюся. — Як що трапиться змога, то — вірте слову — не піймуся на хитрощі, не залишу написати й відослати.

А тим часом, нехай молодики пишуть; хай пишуть, аби не спали, хай працюють, а чей виробляться, додумаються, як у кого горитиме талан, здібність, кибета. А про те треба б яким небудь способом прочитати йім Руслана, Жизнь за царя [—] Глинки; Русалку Даргомижского, Псковитянку, Снігурочку Корсакова; Бориса Годунова й Хованщину Мусоргского; (по части „Опрічники“ Чайковського), треба б деякі твори Бородина — хоч би його симфонії простудіювати. — Біда ж що далеко раз, а по друге злидні, а це не аби яких і грошей жене.

Та хоч би крім моїх збірників укр. нар. пісень вони придивлялися, як зібрані й оброблені пісні великоруські у Балакирева, Корсакова, Чайковського; то може б и у самих оскома б набігла б зібрати і так музично упорядкувати. — А то щож справді кидатись у квартети сальонові (а все польська культура збива), коли під ногами нема кгрунту, на що опертись. Що ж ти нового скажеш, чим здивуєш[,] коли з здорового, свіжого джерела не напився, та ще й охоти не маєш?

Коли ж вганяємось за потужною національністю. Однаково, не наздоженеш, бо та народність раніше жила, і не при таких

сумних обставинах жила; мала змогу розвиватись. Он тепер вона і за Демократизм узялася і на полі штуки відбивається од фальшивих стежок, якими до недавна простувала. А ти вганяючись за дядьком, губиш по дорозі те, що мав би привластити, чим житись. — Кинь усе те; роби по тиху діло; дарма, що з початку, зачинай з абетки, та не прися мерщій у дорослі люде, коли ще єси півпарубочим, бо тільки передражнюєш старших, собі ні слави, ні вжитку, а од сторонніх справедливий посміх. —

Провадьте, голубе, між своїми молодиками такі гадки: все шану, голос, вплив на їх маєте. Верніть їх до елементів, хай гризуть, товчуть свою абетку у штуці, та оглядаються на сусідство, котре вправді у цій справі Боже які кроки великі, шановні зробило. Бо инакше воріття не буде.

Накажіть мені зараз вислати Гуцула й Гуцулку поштою; я гроші теж вишлю¹⁴.

Кобзаря¹⁵ треба б розібрати гостро, бо це старші брали частку утворами і народна пісня там в розкладі майже нічого не представляє, а все штучні квартети (!). А Бояна¹⁶ я й в руках не мав. Напишіть, що коштує і де його здобути, зараз випишу.

Жінка моя дякує за пам'ять и теж щиро укланяє.

Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко

У Києві студня 8. 1885 р.

У взаєминах Лисенка з Франком важливе значення мало знайомство і листування їх обох з Михайлом Драгомановим. У листах Драгоманова до Франка кілька разів згадується ім'я Лисенка, м. ін. згадується його лист з 4 (16) I. 1886 р., де Лисенко (Драгоманів зве його „Микола Musicus“) гарячими словами закликає Драгоманова незакидати й не цуратися праці „над народним матеріалом“. Кореспонденція Драгоманова з Лисенком велася нераз дорогою через Львів при посередництві Франка. У листі з 11. II. 1887 р. Франко писав Драгоманову: „Лист Ваш Лисенкові вона [дружина Франка] передала, а для чого Л. Вам не одписав не знає. Л. збирається приїхати до Львова на концерт в пам'ять Шевченка, так тоді може й напише що небудь“¹⁷. У тому році писав Франко Драгоманову, що його листи старатиметься передати в Київ: „Спробуємо через музику, бо з ніким другим не маємо в Києві зносин“¹⁸. Останні слова вказують, що зв'язки Франка з Лисенком мали важне значення для взаємин Франка з цілою київською громадою. Знаємо, що Лисенко належав до найдіяльніших членів т. зв. „Старої Громади“, його зачисляють до „комітету 12“, що стояв у її проводі¹⁹. Як можна догадуватися на основі листування, Микола Лисенко займав у полеміці, що велася між київською „Старою Громадою“ і Драгомановом, примирне, хоч не безкритичне становище.

Для характеристики Лисенка, як громадського діяча, зв'язки з Франком, як і Драгомановим, мають велике значення. Своїми зв'язками з закордоном, з двома визначними українськими поступовими діячами, Лисенко наражався на переклідування збоку російської влади. З цієї небезпеки здавав собі добре справу М. Драгоманів, коли писав до Франка „не знаю, як у Вас там стоїть справа комунікації з Києвом (я все трепещу, що от — от „накриють“)“²⁰. В одному з листів до Драго-

манова писав Франко у 1891 р.: „Вчора дістав лист від жінки, що їхати мені, ані нікому з Галичан до Київa тепер зовсім не можна і навіть їй там обмінятися листами з ними не можна, так усі бояться“²¹. У таких обставинах у добі, коли Росія вела незвичайно гостру протиукраїнську акцію, діяльність Лисенка, і особливо постійне підтримування зв'язків з Галичиною характеризує його, як одного з найбільш твердих і невгннутих у своїй поставі діячів українського культурно - національного життя.

Після першої поїздки Франка до Києва у 1885 р., вдруге зустрічались Франко з Лисенком зараз-таки наступного 1886 року. У травні того року Франко поїхав вдруге до Києва. Про його побут у Києві є широка згадка у листі „Старої Громади“ до Драгоманова²². Повернувшись з Києва, Франко пише про свою поїздку Драгоманову. З одного з листів довідуємось, що в Києві Франко бачився з Лисенком кілька разів²³. Імовірно в тому часі Микола Лисенко перегравав Франкові з фортепіянового витягу частини своєї великої історичної опери „Тарас Бульба“, над якою саме у 1880-тих роках працював. Про це буде ще мова нижче.

У порівнянні з попереднім роком, з якого збереглися 4 листи Лисенка до Франка, з 1886 р. не маємо ні одного. Щойно з кінцем березня 1887 р. Лисенко пише листа, адресованого до дружини Франка. Зміст цього листа цікавий. З нього пізнаємо, як добре та вірно бачив Лисенко явні й приховані засоби, якими російська влада старалась ослабити український культурно-національний рух. Далі вказує цей лист на те, що Микола Лисенко зносився з молодими галицькими музикантами, видавцями „Музичної бібліотеки“, саме за посередництвом Івана Франка („хай молодики, або й Ви з їх голоса сповістять мене, чи до вподоби стали їм ті музичні знадоби, які я переславам через Вас“)²⁴. Врешті в листі з 30. ІІІ. 1887 р. маємо дані до концертної діяльності Лисенка у 80-тих рр.

30 березоля 1887 р.

Київ

Вельми шановна Добродійко,

пані Ольго Хведоровно!

Через силу зібравемся до Вас окликнутися и то через страшенну, невсипущу працю коло концертів, яких давам у піст аж два: йїден хорувий у Купецькій салі, а другий власний свій у театрі. Обидва концерти були, по сучасному крахові російському грошовому, не повні (кат-ма грошей, а концертів у сім році безліч, та ще й німецька з Москви труппа з Поссартом), але все ж білше половини, а витано й приймано дуже привітно, бучно.

Останнього концерта посилаю Вам і програм [,] а Ви, де слід і можна, покажіть, висвітять, надто молодикам.

Враз з сим засилаю Вам і люботам Вашому чоловікові свою фотографію, а другу молодим патріотам, видавцям музичної бібліотеки, котрої вони давно просили. На opak прошу й Вас з паном Иваном свої фотографії мені надіслати, а молодих питомців групу, щоб негайно заслали.

До того, хай молодики, або й Ви з їх голоса сповістять мене, чи до вподоби стали їм ті музичні знадоби, які я переславам через Вас; чи пак мають вони з їх покористувати у своїх виданнях. Щось

замовкли вони, вуста свої посклепляли, або — пожальсь Боже! — може, чи й їх в тім провина? Може поштова опіка завважила за найкраще знищити листа, що єсть дуже можливе й правдоподібне.

Як би Ви знали, що робе цензура з укр. продукцією, то аж гидко згадувати. Більш як 2 місяці я заслав текст укр. того, що малисьмо у концертах співати, бо без цього не дають дозволу. Вже ж ми й одспівали своє, вже й спочили й забули, а з тієї золотої Пальміри ні слуху, ні послушання. Щоб же було, колиб урядові за свято сповняли все те, що писано й наказувано? Життя б не було! И ось, я сподіваюсь, розрішення прийде на великдень, коли концерти нікому не потрібні, за то цензурний заклад вважатиме, що він спасає отечество, од небезпешної хахлацкой сепарації, помщається тим, що промовчить з рішенням, а пришле в той час, коли нікому в тім потреби не буде.

А що стрижуть на літер. утворах, надто ж на драматичніх, то й не розказати. Що є де талановитшого в утворах, все те забороняється, що є найслабшого — геть у світа пускають. — На українському спізнанню літературному, духовому, художньо-артистичному, цензурні чиновники відкрили спеціальне поле „спасенія отечества“, для чинів, субсидій, орденів безапеляційно чинять якї зможуть кривди утиски. . .

Ну, годі з цим добром розводитись!

Що пан Иван порабляє? Що митикує, що пише? Щасти Боже Вам доброго становища й здоровья.

Щиро шануючий Вас

М. Лисенко

Посилаю 2 фотографії: звідомить, яка краща й блища до оригіналу. Як що, то міг бим й заміняти.

Після цього листа у листуванні Лисенка з Франком і його дружиною зайшла кількالكітня перерва. І в тому часі Лисенко цікавився літературною і видавничою працею Франка, як про це м. ін. свідчить його лист до В. Лукича з 15. грудня 1893 р. де Лисенко пише про програму нового журналу, що його починав видавати Франко („Жите і Слово“). Програма Франкового журналу Лисенка дуже зацікавила. Про „Жите і Слово“ згадується теж у пізніших листах Лисенка („вельми б бажали читати и піддержати Ваше видання „Життя й Слово“; лист з 1895 р.).

Як вище згадано, Франкові доводилось у зв'язку з його журналістичною працею писати нераз і про виконання творів Лисенка. У пізніших роках, починаючи з 90-тих рр. мин. століття, стрічаємось з такими писаннями Франка про Лисенка, які, хоч мають на собі позначки газетної принагідности, все ж свідчать про те, що Франко знав і живо цікавився творчістю Миколи Лисенка та старався виробити собі на неї власний погляд. Рівночасно Франко використовував різні нагоди, щоб своїми думками ділитись із ширшими колами читачів. Однією з нагод була музично-театральна вистава, що відбулася у Відні в 1892 р. Для відвідувачів вистави видано німецькою мовою брошуру про польську музику й театр. Франко, тоді співробітник щоденника „Kurjer Lwowski“, переклав для його читачів ту частину брошури, що обіймала нарис історії польської музики, написаної др. Ф. Биліць-

ким. Однак Франко не обмежився самим перекладом нарису, а доповнив його даними про українську музику і вмістив на сторінках згаданого щоденника п. заг. „Польська і українська музика“. Таким чином, повстав з-під пера Франка короткий нарис історії української музики²⁵. Про Миколу Лисенка згадує Франко передусім між збирачами українських народних пісень: „На згадку заслуговують ще два українці: Рубець і Микола Лисенко, головню ж останній видав кілька випусків своєї збірки українських народних пісень, в якій знайшлися найкращі перлини українських народних мелодій“ („К. Л.“ ч. 240). Обговорюючи музику XIX ст. пише Франко про Лисенка як найвизначнішого українського композитора: „Лисенко, взявши початкову науку у Марковича²⁶, студював якийсь час у лясипцізькій консерваторії; тепер працює в Києві вчителем музики і співу. Є це дуже плідний композитор, могутній талант, людина незвичайно шляхетна й симпатична. Про його збірники українських народних мелодій я уже згадував, але згадаю тут ще раз, головню ж про ті, які він видав у своїй мистецькому опрацюванні з фортепіанним супроводом, перетворивши ті летючі діти українських піль і степів у справжні артистичні перлини, все ж із захованням цілої їхньої первісної свіжості і запаху. Сміло можна сказати, що саме ті опрацювання народних пісень добули йому найбільшу популярність і залишуться найбільше тривалим пам'ятником його діяльності“.

Лисенкові твори до текстів Шевченка називає Франко наскрізь оригінальними й мистецькими композиціями. Далі Франко пише: „Лисенка слушно і без заперечення треба вважати за творця української опери. Що правда, справжньої *opera seria* він досі не дав. Його обі досі опубліковані опери „Різдяна Ніч“ (що кілька разів ставилася в українському театрі у Львові) і „Утоплена“, не зважаючи на численні прикмети мелодій і гармонізації, не показують ще таланту Лисенка у його цілій повноті і зробить те щойно велика опера „Тарас Бульба“, уже майже викінчена, але досі не ставлена. Її поодинокі розділи, котрі я мав нагоду прослухати (перший акт у фортепіанному витязі відіграний самим композитором та дума про бурю на Чорному морі, баритонове сольо) роблять незвичайно сильне враження“.

На закінчення своєї статті про польську і українську музику пише Франко, що в порівнянні з Лисенком галицькі композитори за мало користають з народної музики.

Після семилітньої перерви, листування Лисенка з Франком на-в'язується знову у 1894 р. Спонукою до цього була справа видання перекладів Панька Куліша з творів Шіллера й Шекспіра, справа, ініціатором якої був Микола Лисенко. Як читаємо в листі з 15. XI. 1894 р., Лисенко довгий час заходився, щоб довести до друку Кулішеві переклади з Шіллера і Шекспіра. Зазначимо, що оригінальну творчість і перекладну працю Куліша Лисенко цинив дуже високо. М. Старицький, пишучи про своє спільне пробування з Лисенком у молодечих роках, згадує, що Кулішеві твори, передусім „Чорна Рада“, зробили на них обох сильне враження своїм змістом і — головню — мовою; вони прочитували їх і захоплювались кожною фразою²⁷. Сам Лисенко, що був з Кулішем у близьких особистих зносинах, писав у 1869 р. в одному із своїх листів до Куліша „Ми, як бджоли на мед кинулися до Вашого дорогого утвору“²⁸. Лисенкові заходи у справі друку Кулішевих перекладів закінчились у 1894 р. успішно: йому вдалося добути потрібні

для видання гроші, і він, від імени київського гуртка, що займався цією справою, звернувся до Івана Франка з пропозицією взяти на себе редакцію і завідування виданням. Листування в цій справі є головною темою кореспонденції Лисенка з Франком від 1894 р.

Маріинско-Благовѣщенская

д. н. 89

Ник. Витал. Лисенку

Київ

Р. Б. 1894. 15/XI.

Вельми поважаний Добродію пане Іване. Після довгого, давнього промовку довелось мені до Вас озватися та ще й з любовою миссією.

Маємо способність видавати цінні переклади з Шекспіра, Шіллера й инч. Куліша. На самперед зачнемо з Вільгельма Теля Шіллерового; рукопис Теля на разі знаходиться у Львові, у д. Олександра Барвінського, другими словами певне в редакції Правди, куди була заслана нашим земляком Тимченком. Цей Тимченко був особисто у Куліша на хуторі и випрохав у Куліша за для [„] Правди [“] його переклади світових творчих. Унявши на самперед Теля, він запитав Барвінського, чи згоден той друкувати ці переклади у Правді, и, коли одібрав на теє згоду, вислав йому рукопис Теля.

Нім він встиг усе теє проробити, коли впав до його рук знов лист від Куліша, у якому він бере назад свій дозвіл и каже, що оддасть усі й дальші свої переклади до друку але під умовою, щоб вони виходили окремими томами, як от І-й його том Шекспірових творів, що зявивсь у Львові з друку кілька років назад²⁹.

Цей лист і Кулішева заборона друкувати його переклади по часописах и додатками, загальмувала була усю справу.

Тимчасом я довго вже пильнував це діло и близько брав до серця, що така чільна праця не бачить світа.

Шукав, бентеживсь и нарешті — відшукав способи и змогу видавати один том за другим перекладів Кулішевих з світових творів драматичних.

Товариство, Вас глибоко шануюче й почитуюче, уповажнило мене вдатися до Вас, Високоповажаний Добродію, узяти на себе труд відати усю тую працю видавництва Кулішевих перекладів. Позаяк рукопис Теля знайдується на разі у Львові у Барвінського, то з єї й починати друк не гаючись ні трохи.

Друкувати в 1200 примірниках на такім папері и в такому форматі, яким вийшов І-й том Куліша „Шекспірових Творів“ (Отелло, Кресіда и Комедія помилок) 1882 р. в тім же закладі друкарні Т-ва им. Шевченка.

Товариство улещує себе надією, що Ви не відмовите взяти на себе участь в тім ділі и навіть переглежувати часом передмову, чи немає инколи неприємного духу якого. Рахунок всього друку треба зробити у друкарні и вислати до мене. Помози ж Боже розпочати діло гоже. Прошу Вашої любові одповіді. Шановній пані Ользі широкее витання й поважання. Широ шануючий Вас

М. Лисенко

Враз з сим, пишу листа до Тимченка в Чернігів, щоб він негайно писав до Барвінського и наказував передати рукопис Теля до Ва-

ших рук, бо без того віруючого листа Б — й чого доброго и не віддасть Вам.

Не одержавши відповіді, Лисенко написав до Франка вдруге у тій самій справі.

Адреса Маріинско - благовѣщенская д. Н. 89. 30/XI. 94 Київ

Високоповажаний Добродію!

Дивує мене дуже, що на мого листа, писаного вже більш як два тижні, змістї вельми важного, Ви й доси не одмовили. Чи одібрали пак ви його? Силкуюся знов Вас турбувати й просити в имени Товариства взяти на себе труд вести видання клясічних перекладів Куліша з Шекспіра, Шиллера й инчих авторів.

Я Вам писав в передущому листі, на який не мав одповіді, що коли Ваша ласка и згода на тоє, то щоб почати з Вільгельма Теля Шиллерового; рукопись ця знаходиться ві Львові у д. Барвінського; на оддачу того рукопису до рук Ваших вже написано давненько й лист од д. Тимченка до Барвінського. Вас я прохав у листі свому піти до Барвінського, узяти рукопис, зробити рахунки видавницькі, сповістити мене про потребу й кількість грошових видатків та й порушити друк. Писав щоб друкувати 1200 примірників, на доброму папері, такому, на якому друковано I том Шекспірових творів у перекладі Куліша.

Одже на все це, кажу, не мав я від Вас ні найменчої одповіді. Сподіваюся, що засилаючи тепер листа рекомендованого, буду мав певність в одповіді Вашій, Шановний Добродію.

Шановній Добродійці, Ользі Хведоровній, сердешне кланяюсь и витаю, здоровлячи її з одружінням сестри: маємо допіро фамілію индиків, а може бог дасть й индикат діждемось. (Гнатовича, бачте прозвали в жарт индиком через його запальну вдачу).

Сподіваючись в найскоршім часі милої й спріяючої одповіді Вашої, здоровлю Вас щирим витанням й шанобою.

М. Лисенко

Одержавши від Франка його згоду на редагування і догляд за друком Кулішевих перекладів, Лисенко відписує листом з 12. XII. 1894 р., де торкається і інших справ, м. ін., нової хвилі цензурних протиукраїнських утисків.

Маріинско - благовѣщенская
д. Н. 89

12 грудня 94. р.
Київ

Я й не сумнівався, Високоповажаний Добродію, в Вашій щирій, патріотичній готовості, коли звіряв бажання своє враз з товариськім, обтяжаючи Вас такою просьбою. Спасибі, за здалегідь спасибі за прийняття на себе труда. Ваші розумні и повні практичного розмислу доводи про друкування не що инче могли викликати у товариському колі, як повну згоду з усіма домислами. Ergo, прийнявши з рук д. Барвінського рукопис В. Теля Кулішевого, просимо приступити негайно до друку його, згідно з усіма точками, що були визначені Вами, то б то: в кількості 600 примірників, без наголосів (хиба в виключних словах) и не так ши-

роко, як у І. т. Шекс. творів, не більш як одну шпонку кладучи межи стрічок. Але щоб формат і вся окільна сторона видання, була така сама як у І томі, тим же шрифтом, все — все до щенту так само, як там. Уваги Ваші що до близькості перекладу до оригіналу, а теж і про передмову для нас будуть вельми цінні і пожадані. Книжка ця (В. Тель) буде друкуватися одна, осібна, бо це ж переклад з Шиллера, а II. т. Шекс. творів, складаючийся з трех утворів: Король Лир, Кориолан и Приборкана гоструха, рукописі які у нас в руках, вишлються Вам, Добродію, коли вийде з друку Тель, и коли ми в спеціальній комісії не передивимось теж вартість перекладу, порівнавши його з британським первотвором и, зробивши уваги, не перешлемо разом усе до Вас задля друкування, бо не сподіваємось, щоб д. Куліш згодився на перероб.

Отож — Бог у поміч!

Що у Вас, скажіть будь ласка, сталося з п. Шухевичем Володимиром. Я йому заслав свою цілу кантату для хору, *solo*, присвятив усе це Товариству „Боян“ и переслав йому, яко голові Тов-ства, а він ось уже два тижні хоч би пару з уст?? Я вже й не знаю, чи висилати й оркестровий провід, коли так голова замовк³⁰.

Про зав'язання комітету для збору й видання народних мелодій, я тільки щирим серцем можу радо привитати и радий був би мати те видання в руках³¹.

Яким би шляхом безпечне можна б мати и пренумерувати Ваше „Життя и Слово“? У Київ ніщо не доходить. Хиба через провінцію.

Треба Вам знати, що цензура російська з новим царюванням стала скажена і люта, як ніколи доси. Дійшло вже до того, що забороняють звичайні збірники битових пісень, щоби ні звука по українському. Вони стремлять до повної заглади слова, звука, що тільки тхне українським. Поки що ще є дорога скаржіння через усі градації до царя, але ... чи pomoже це проти невхильної політики?!

Пані Шановній Ользі Хведоровні и Вам моє серде[чне] вітання і поздоровлення з Різдом Святим. Дай Боже щастя, здоровля, поспіху такій доводній енергії, як Ваша. Земляки усі щиро уклоняють Вам и дякують за ласку. Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко

Друк першого наміченого перекладу Куліша (Шиллера „Вільгельм Тель“) довелось відкласти, не зважаючи на те, що друкувати його вже було вирішено, і Лисенко сподівався, що книжка скоро появиться. З кінцем грудня 1894 р. або з перших днів січня 1895 р. зберігся його короткий лист — білет з надруком *Николай Витальевич Лисенко*, такого змісту:

Здоровлю Вас и шановну жінку Вашу пане Йване. Дайте вістку, чи друкуєте, чи вже може й видрукували Вільгельма Теля Кулішевого. Чи потрібні гроші, и як їх подати, минаючи Вашу особу з-за безпечности, бо хто зна . . . . —

Очікуючи скорої відповіді
Ваш М. Л.

Відкласти друг „В. Теля“ радив Франко з тих причин, що Шіллерова драма появилася уже раніше в українському перекладі³², і що саме у 1895 р. „Зоря“ збиралася друкувати інший переклад Б. Грінченка. У зв'язку з цим писав Франко до Драгоманова в листі з 1. січня 1895 р. „Діло сего друкування опинилось в моїх руках, та зараз початок виходить такий, що я й не рад; „як на злість виходить таке, що В. Тель є вже друкований в перекладі Кміцикевича“; „Я написав у Київ (переписку зо мною веде Лисенко) про сю обставину“³³. Відповідь на це дістав Франко щойно в листі з 31. травня 1895 р.; після цього листування в справі друку Кулішевих перекладів зійшла на дальший плян аж до 1899 року.

31. мая 1895 р.

Київ

Вельми шановний Добродію, Пане Іване! Здоровлю Вас од широго серця и жінку Вашу шановну. Користую писати Вам з доброї нагоди відїзду Ш. гостей дорогих наших, паній Шухевич з доньками, и панянок Окуневських, котрі причинили нам невимовну радість и щастя пробуванням у нас, у Києві. Водили й водили йїх, де змогли и як змогли. Товариство теж стало на тому, що згодилося не друкувати Кулішевого Вільгельма Теля.. Для того прошу Вас негайно вислати його до мене у Київ.

Вельми б бажали читати и піддержати Ваше видання Життя й Слово, та як це зробити, як його побірати.

Спішу закінчити.

Хай Бог щастить у спасенній праці Вашій.

Вас и жінку ще раз здоровлю од серця

М. Лисенко

Єдиний лист Лисенка з 1897 р. адресований до Ольги Франко. На її прохання Лисенко вистарав, за безкорисною допомогою Л. Л. Самійлович з Чернігівщини, вишивані сорочки для Івана Франка і в своєму листі звертається у справі їх переслання до Львова.

Київ 8 мая 97

Шановна Добродійко, Пані Ольго! Довго — довго не одповідав Вам на листа, що писалисте з грішми.

Трапилося мені, клопочучись у тій справі, запитати добру мою знайому Пані обивательку Чениг, губ., як найлучче зробити Ваше замовлення. Одже вона, добра душа, ухопилась за цю гадку и сказала, що вона все це зробиє. И справді зробила аж 4 сорочки вишивані на груди, коміри й чохла и додала, передаючи мені на руки, що за усю працю не візьме й шага; хай, каже, д. Франко знесе на здоровья та памьята шануючу його вельми землячку, п. Самійлович.

Док* оце ж я й питаю Вас, як його зробіть, яким методом переправити до Вас, ці вишивання, разом з іми й гроші ваші? Чи не буде якої нагоди звідти, чи просто поштою? Ждатиму Вашого наказу.

А де маєте літувати? Ми поки нікуди не вибіраємось, та чи й виберимося.

* Нечитке слово.

Читали в смак розправу у Буковині про Франка, якого кленуть и ляхи й свої³⁴.

Перекажіть йому від мене моє найщиріше витання й шанобу за його невтомну, щирю, правдиву працю й боротьбу супроти овеких темпераментів синів Руси.

Як би переправити сюди через okazaю кілька примірників мого Гуса (хор)³⁵; потреба є[,] а ні жодного екземпляра. Чи не йїхатиме часом Маковей до Київа у літку? Така чутка є.

Кажіть же, пишіть, що робити з тим вишиванням?
У купі з цілою родиною витаємо сердешне Вас.

М. Лисенко

Найближчий лист Лисенка до Івана і Ольги Франків походить з кінця 1898 р. У ньому згадується про листування дружини Лисенка Ольги Антонівної з Липських із Ольгою Франко; у Франковому архіві збереглася з їх листування дописка до листа Лисенка з 14. IV. 1899 р. і один окремиий лист без року. Як бачимо із змісту, цей лист походить з 1898 р.³⁶. У листі Ольги Лисенко цікаві думки про хиби тогочасного українського театру і про спроби вийти поза коло „горілки через міру“ і „плясок“ у драмі.

14. падолиста

Вельмишановна Ольга Федоровна.

Дуже дякую за фотографію Вашого чоловіка „хоч маненьку“, але-ж сподіваюся незабаром одержати від нього такого великого портрета, який Ви бачили у нас у кабінеті — Драгоманова. Попросіть його навмисне знятися і як трапиться яка нагода, переслати мені до Київа — скільки коштувати-ме, Ви напишіть і я зараз-же одишлю Вам гроші.

От до речі: просять добродія Франка прислати у „К і е в с к у С т а р и н у“ історичні і етнографічні праці — друкуватимуть по українському. Книжок ваших, Ольга Федоровна В. Б. [Антонович] не одержав, мабуть цензура зіла. Він каже, що говорив Вам, через якії срок можно безпешно надіслати, а тепер нема жадної книжки, що робити? А як придуть то кому гроші платити, чи В. Б., чи одіслати Вам? Напишіть.

А у нас і досі ні одного юбилею не справили, чогось позамерзали, хоч і мороз не давить. Які у нас тепер чудові погожі дні, от колиб гуляти з Вами по над Дніпром! Памятаєте, як ми лазили по мокроті, та згадували про усяку всячину? А коньяк зберегатиму аж до Вашого нового приїзду . . .

Чи виїшли з друку „Три оповидання“? І як їїх дістати. Що у Вас ще је нового? Старицькії написав чудову історичнью драму „облога Буши“ — але не доросли наші труппи до виконання таких творів. Чогось у них демократизм переходить в вульгарність — і як доводиться малювати на сцені історичнього типа, або інтелігентного — актор пасує. Тепер у нас труппа Саксаганського — провадить серъезний репертуар, чистий, там Ви не побачите пошлости, горілки через міру, „плясок“ у драмі — але все ж мусить робити уступки публиці — ставить улюблені пьеси — бо инакше-б пропав з голоду — не виросла ще наша публика.

Намолола я Вам тут з 3 короба, забувши що не розмова, а лист. Пишіть усе що у Вас робиться, як не з книжок то з листів будемо знати.

Цілую Вас міцно, бажаю здоровля.

Привіт і бажання здоровля, і довгого віку Франку, найсимпатичнійшому письменникові, авторові „З вершин і низин“ і „Зівялого листу“.

Щоб вистачило у нього ще багато сил тішити нас такими чудовими творами.

О. Лисенко.

У згаданому вже листі Лисенка з кінця 1898 р. знову згадується про заходи щодо друкування Кулішевих перекладів.

Маринско — Благовіщ.

Н. 95

Київ 22 студня
1898 р.

Шановне Добродійство, панове Франкове, пане Йване й пані Ольго. Здоровимо Вас у двох із жінкою з наближаючими святами Різдвяними. Поздоров Боже з родиною бути усім здоровим. Ольга Антонова [Лисенкова] збулася віри у Вас, п. Ольго. На два її листи Ви й одним не озвалися. Так що вона не тямить, чи буде що з тієї обіцянки, якою Ви її обдарували, що вишлете обіцяні книжки через Вл. Бон. Антоновича. Як, що на це Ви скажете? Будемо сподіватися одповіді хоч у прийдешньому рокові.

Перекажіть з ласки д. Шухевичу, що коли минула потреба партітурі до Наталки, то щоб на opak вислав мені.

Гадаю пренумерувати Вістник на 1899 рік, та й не знаю яка певність, що доходить на одресу мою власну. Бо чую, скаржуються люде, не доходять де неякі книжки. Тут мабуть провина редакції, бо инчі знов побірають усенькі книжки. Якийсь нелад є у експедиції редакційній. Зніміть же печать з вуст своїх и промовте щось потішаючого.

Живемо, рухаємось по змозі, в сфері обставин, ждемо гостей на Різдво. Небагато продуктивної роботи, але й не хоруємо на недбалість. Федоровському в Петербурзі затвердили статут на „благотворительное общество изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ въ цѣли прийти на помощь религиозно-нравственному розвитку и экономическому благосостоянню малорусскаго народа“. Що сей сон * означає? Яка тут буде мова? Чи не залежатиме усе від чоловіка, який стоятиме на чолі цього товариства³⁷. Як що доведеться друкувати Шекспірові твори Куліша, то за поміччю и дослідом пана Івана

Витаю щирим серцем Вас обох.

М. Лисенко

У 1899 р. справа видання перекладів з Шекспіра стає знову актуальною, і в зв'язку з тим листування Лисенка з Франком оживлюється. У першому листі з цього року Лисенко просить прислати докладне обчислення видатків, зв'язаних з плянованим виданням. У ньому є й згадана вгорі дописка Ольги Лисенкової.

* Нечитке слово.

Київ 12 квітня
99 р.

Високоповажана Пані — Добродійко, Ольго
Хведоровно!

На сам перед здоровлю й витаю Вас з глибокоповажаною дружиною Вашою, паном Іваном Франком, з наближаючими Великодними Святами — и з усією родиною Вашою.

Прошу щиро й благаю найревніше пана Івана зробити мені докладні рахунки по виданню творів Шекспіра у перекладі Куліша, котрі вже переписані, и не вдовзі мають бути до Вас переслані, аби їх друкувати: т. II (3 драми), г. III (3 др.) т. IV (3 др.) і V (I. др. Гамлет, а Цимбелін і Венецький купець не перекладені, або ж десь запропащені).

Прошу робити рахунки на 600 примірників, усе — скільки друкарські виносимуть видатки. И всі ці рахунки до мене зашліть.

Квапимося на пошту.

З щирим поважанням застаюся

М. Лисенко

Шановна Ольго Федоровно.

Посилаю гроші вашому чоловікові у його власні руки на його власні потреби. Ці гроші zostалися ще від М. В. Ковалевського³⁸. Рішенець випав віддати Франкові на вжиток 223 карбованця. Попросить його при нагоді передати розписочку, що він одержав. Це конче потрібно для тих людеґ [,] котрі дають гроші.

Книжок поки що ніяких не шліть, бо Вісник одержуємо. Як що треба буде — сповищу. Немаю часу писати про всякі всячини. Відбуваю вечорі Максимовича, Котляревського і Шевченка, уже на ту зіму будемо відбувати вечір Франка і Куліша.

Цілую Вас щиро.

Привіт сердешній Франкові.

Шануюча Вас обох

О. Лисенко

У другій половині квітня 1899 р. Франко переслав Лисенкові плян видання перекладів Куліша, на який Лисенко дав таку відповідь:

Київ 27/IV 99 р.

Високоповажаний Добродію!

Ваш плян видання Шекспірових драм у Кулішевому перекладі вподобав и я и всі ті, яким я читав вашого листа. Основи видавництва нової спілки узнано за цілком солідні, практичні. Я й гадаю так у тій справі повестися [,] як Ви мені радите. Але треба спершу звернутися до грошодавця, котрий помінивсь дати гроші, які запотрібує видання. Доси його коштом велася переписка. Тепера коли вже всі драми переписані, я звернуся до нього по гроші на видання.

Пані Куліш, даючи дозвіл на видання Шекспірових творів, обовязала друкувати не більше 600 примірників кожної драми. А тут иде річ о 1000. Я до неї теж пишу, просячи чи не дала б

вона права друкувати 1000 замість 600 прим. Боюся, що не згодиться, бо вона жеде, як би скорше зиск собі з того видання мати (вона дала право на йідне лишень видання). Крім того, вона застерегла собі право, щоб, крий Боже, не зміняти а ні цяти, а ні коми у перекладі її дружини. Бачте, як вона суворо до цього відноситься.

Що обходить перегляду тих перекладів Кулішевих до рук якого спеціаліста вченого, приміром Дашкевича³⁹, то це, правда, не зайва річ була б, але той чоловік розвів би таку тяганину по всіх літературах, що минули б цілі роки, нім видерти б у його з рук твори.

А ось уваги такі, які пропонуєте ви до кожної драми, як зміст драми, її вартість, здобутки критичної праці над нею в сучасній науці — се було б и є дуже пожадане и всіма ухвалене.

Такі примітки прошу я Вас узяти на себе звичайно за плату од друкованого аркуша 50 рублів. Корректу теж просив би Вас узяти на себе, бо це діло остільки серйозне, щоб не дати у які нетямучі руки таку працю. Платня за коректу, класти меться така, яка истнує звичайна у Вас там 2 чи 3 гульдена від аркуша.

Коріюлан и вступ переписаний є у мене тут, бо про той, що Вам заслав, вже забув.

Дуже вклоняюсь дружині Вашій за себе й за жону свою щирим серцем прихильний и поважающий Вас

М. Лисенко

В літку того року Лисенко поїхав з хором у концертну подорож по Україні і справу видання Шекспіра передав на Євгена Тимченка, про якого раніше (15. XI. 1894 р.) згадував у листі до Франка. Підготовна праця і зв'язане з нею листування не йшло без труднощів і непорозумінь. Листом з 22. червня 1899 р. Тимченко писав до Франка: „Мабудь ми Вам дуже надокучили товченням води в ступі, що Ви до мене написали такий сердитий лист“. Одним із спірних питань була й висота накладу, як це бачимо з кількох згадок у Лисенкових листах. Цього торкається й Тимченко (лист з 22. VI. 1899 р.): „друкуйте 1500 примірників (про гонорар Кулішисі — се чиста фантазія Лисенка)“. Пишучи до Франка восени 1899 р., Лисенко торкається справи вигладження мови Кулішевих перекладів, і взагалі змін у Кулішевому тексті. На вступі цього листа Лисенко звертається з проханням від пані Л. Л. Самойлович у справі переїзду її сина.

Високоповажана Добродійко

Приймїть з ласки у себе на кілька хвилин земляка полтавського, сина нашої приятельки, пані Самойлович (а молодика кличуть Виктор Леонидович Маслеников) котрий йїде у Краків, щоб вчитися малярству у Академії Краківській⁴⁰.

Він там нікогісенько не знає, щоб до кого звернутися. А в Краківі є русини. Дайте Ви, або пан Іван Франко, картку до кого з краківських русинів, щоб вони на перший час йому помогли орьєнтуватися и завели до кого слід ув Академії. Він сердешний по польському а ні бе, та й по українському теж поганенько, як звичайне паничі малоросїйскихъ дворянъ, де немає натяки на яку небудь свідомість національну.

Пана Івана вітаю при сій нагоді дуже — дуже сердешно и прошу його дайщиріше, щоб, виглажуючи по де - куди мову у Кулішевих перекладах Шекспіра, був дуже а дуже обережним, бо пані Куліш абсолютно заборонила чіпати мову йїї небїжчика мужа. И коли трапиться яке слово замінити (у його часто бува московське слово), то хіба українським, а не галицьким, — крий Боже. Бажав би дуже знати, у якому стані знаходиться видавництво драм Шекспіра, и якою драмою розпочате.

Поможіть же з ласки молодому добродієві.

Сердешне обох Вас вітаю з жінкою моюю.

Щиро шануючий Вас

М. Лисенко

Київ 10. вересня 99 р.

Різниці думок і розходження між Франком і Лисенком щодо вправлення мови Куліша і перероблення деяких розділів його перекладів знайшли найбільш виразний вислів у листі Лисенка з 26. вересня 1899 р. Питання української літературної мови, хоч і не входили у професійні заняття Лисенка, як композитора і музичного педагога, були одною з тих ділянок культурного життя, якими Лисенко дуже цікавився. Ще в студентські роки Лисенко разом з Михайлом Старицьким працював над збиранням матеріалів для української синтакси. Старицький згадує що „Лисенко з притаманною його вдачі завзятістю взявся вивчати мову“; „Ми зачитувалися у творах Шевченка, Куліша, Марка Вовчка та ін.“⁴¹ Сліди дискусії на теми мови є й у листуванні Лисенка з Кулішем. Одержавши новий твір Куліша, Лисенко писав у листі з 23 (11) липня 1868 р.: „Де в которых місцях, яке поєдинче слівце мині б манулося до свого табору рідного притягти, але не маю права“. Дальше вчисляє приклади і закінчує так: „Оце й усе, що на мій погляд, знайшлося у великім жмуті паперу. Поділився я з Вами своєю думкою, а змінити боронь Боже, не маю і не даю собі жадного права“⁴². Треба додати, що народну українську мову Лисенко вивчав м. ін., збираючи етнографічні матеріали.

Що ж торкається змін Кулішевого тексту, то до них Лисенко ставився з найбільшою обережністю і з найбільшим шануванням авторського права. Такий підхід виразно видно у словах Лисенка з 1869 р., писаних до самого Куліша. По тридцятьох роках Лисенко не змінив свого становища і в листах до Франка обстоював недоторканість чужого твору, в даному випадку Кулішевих перекладів. „Хай краще ці хіби часом яскраво вразять чительника своєю неотесаністю“ — писав Лисенко у своєму листі, що його тут подаємо:

Київ 26 вересня 1899 р.

Високоповажаний Добродію!

Листа Вашого одібрав. Дякую сердешно за ту участь, якою прислужилися безпомічному, безязикому знайомому нашому, що наваживсь з російською самою мовою „проізойти всю Европу“.

Про д. Тобілевича не маємо тут жадної чутки й вістки.

Дуже вдячний Вам, що при нагоді одмалювали ситуацію місцьову галицьку, відносин до сьогобіцьких людей и взагалі висвітили по змозі темні сторони, у яких ми повертаємось з нашими

баглаями і ледарством. Про те суть люде, котрі лукаво, вислухавши, підозрівають в нещирості, замовляють, мовляв, зуби, а про те свою справу ведуть. Ну, та на всякого недоумка не начихаєсья.

Буду одже з Вами розмовляти в справі видання Кулішевих перекладів Шекспірових драм. Тільки на самперед умова вислухувати и порозуміватися без образи, а цілком об'єктивно. — Я вельми ціную Вашу працю біля того видання и нікому б не віддав либонь иншому заходів коло такої роботи. Але, цілком здаючись на щирість и певність Ваших слів, що до хиб перекладу: непотрібних москалізмів, особливе які легко даються до заміну укр. словом, до розводнення тексту Шекспірового массою періфразів, які підтинають силу — міць первотвору, все ж — не з особистого лишень голосу, але підкреплений прозьбою наших літературного фаху людей, просив бим виправляти сей переклад надзвичайно обережно, де вже, — просто кажучи, — змоги нема зоставляти в тій редакції, яка подана Кулішем. Як не як (правда не з пересвідчення останніх років життя й діяльності Кулішевої) його праця, стиль роботи, його поведження з народним словом — все це певні святощі, якими поневіряти й гребати ніяк не слід. Хай краще ці хиби часом яскраво вразять чительника свою неотесанністю, клевальством, зухвалим уживанням на голо чужого, немов з бравади, слова, — його критика безстороння зачепить, осудить, а підроблювати зкрізь, усюди, ні, це не повинно бути. Чи так, шановний мій Добродію? Ви, певне, яко видатний наш письменник, погодитесь у цьому зі мною. Яж кажу, у випадкові такому, де вже не можна ніяк полишити тексту Кулішевого, разячого невідповідною передачею гадок Шекспірових, там уже — звичайно з вашою художньою здібністю й таланом треба руку прикласти, и то тонко, у Кулішевому дусі, а здебільшого я б устоював за недотичність первотвору. Повторяю ж Вам, я порозуміваюся з Вами, промовляю спільний більшости вкупі з мною дезідерат, и гадаю собі, що це не може й не повинно викликати вашого ображення, обурення. Ваша передмова до кожної драми и освітлення творів з поглядю сучасної европейської критики так нами усіма пожадані, як не дасться й вимовити, лишень зі взгляду на виправлення тексту і долучення нового — спільня прозьба, яку вже я мав нагоду казати вам застається пожаданою. З одного приміру вами наведеного я вже постеріг, що навіть деякі слова не мають тут и у Вас однакового розуміння. Ви наприкл. слово в г о н о б и т и вважаєте за ідентичне вшанувати, пригостити. У нас же це слово кажуть в змислі умовити, уговорити, ублажити: „ніяк, нічим його не вгнобиш“, або: „в силу — силу вгнобили його“. Бачте з сього, що тут розуміння цілком у нас инче, ніж у вашому товмаченню. Таким побитом деякі вирази и речі сьогобіцького Куліша можуть здаватися тогобічанам в зовсім инчому освітленні, в инчому змислі. Ну, королиця зам. королева, — це я цілком поділяю непогребу такого вульгарізма. Вже з народ. уст скоріше „королиха“ (у веснянці: „А короля нема дома, королиха сама дома, — одчиняй ворота“). — А для чого ж ви не хочете ужити Кулішевого правопису, звичайно не такого, який трапляється часом у його останніх творах, де він и фонетіку і етимольогію ужива мішма и здається ь навіть поде-

куди. Але давна Кулішівка відзначалася простими и в значній мірі логічними прийомами.

За одною моєю ще Васи благаю: Бога ради не кажіть ви в передмові ниже йїдного слова про зміни и додатки пороблені вами. Крий Боже, Кулішиха живцем мене зьїсть, бо вона ж мені оддавала ці драми під конешною умовою ниже перстом змінити слово, вираз, — щоб не було. Вона на всю Россію мене ославить, заплює, оскандалить, яко чоловіка, який боже-ственні глаголи зваживсь виправляти, що святощі втоптав у болото ит. инч. За єю, звичайне, усе, що доти мовчало, за элементує и — тоді смерть, неслава, прокльони. Не кажу вже, що запотрібує назад рукописи [,] заборонить далі друкувати і стане „последное горше первого“. Крий Боже, Добродію, згадати навіть про се. Ви мене убете и всю справу повалите без воріття. Розповідайте у передмові вашій, тракуйте переклад Кулішів відповідно первотвору Шекспіровому, давайте осуд тим або инчим хибам, але про ваше власне рукоприкладство, ховай Боже: — ні пари з уст. Молю вас о це, благаю!! Коли Вам Т-ко [Тимченко] писав (я в той час робив по Україні хорому концертну подорож) и поділяв у розмові з вами право широкого рукоприкладства у виправленню хибного текста, то, яко чоловік заінтересований, він міг и помилятися, а за йїм може й инчі люде; алеж мені довелось останнього листа вашого читати теж прилюдно, в присутності теж проф. Колесси, и всі зголосилися в одно просити вас ужити таких прийомів, які я ранше казав вам; казали просити твердо, настирливо, увзгляднити моральне потрібування відносно помершого трудовника.

Д. Грушівський перебуває у нас на разі у Києві, мав спосіб зібрати земляків, висвітити сучасну ситуацію галицьких обопільних відносин партій: своє становище, яке він займає при тому. Запитував людей, відповідав на запитання, и врешті нарікань жадних не перечув. Подробиці він вам без[сумн]івне розкаже.

Найгірша слабість наша, по при спеціальній инертності и байдужості, плести плетки по за очі, по за спиною того або тих, кого ми осуджуємо, а навіч — у мовчанку грати; не бажати вияснити собі справу на щиро, на ясно, а шепотіти на ухо сусідові: „а хоч він и каже те а те, а все ж те не щире: одно каже, инче дума“. Оце й є барбаризм, азіятизм рабів невільних, грязь Москви, Варшавське сміття. Ох, тяжко так жити!

Хорони ж Вас Боже у вашій спасенній праці. Витаємо вас обох у двох из жінкою. Щиро и незмінно

Ваш шануючий М. Лисенко

Першим із ряду Кулішевих перекладів з Шекспіра вийшов у 1899 р. „Гамлет“. У рр. 1899 до 1902 вийшло десять томів з широкими перед-

мовами і поясненнями Івана Франка. Кулішів переклад Франко розглядає критично і, залишаючи його здебільша незмінним, зазначає у різних випадках хиби, недокладності та відступи від англійського тексту, додаючи їй проби свого перекладу⁴³.

З кінцем лютого 1900 р. Микола Лисенко переніс важкий удар: смерть своєї дружини. Під його безпосереднім враженням написав до Франка такий лист:

Високоповажаний Добродію.

З смутної нагоди вітаю Вас сердешно з Шановною дружиною Вашою. Люде, що добре собі тямлються, поділяють звичайно й горе й радощі. Мені на разі випало вилити перед Вами своє тяжке горе, — втрату дорогого, незаступного подружжя, котра зродила мені сина цілком благополучно, але через якусь малу хвилю, сказавши лишень: не добре мені! — зітхнула духа. До неї — мертва. Ні маніпуляції серця, ні розтерання, ніщо не могло! — Кожному втрата матері й жони є велика втрата родинна. Але моя втрата надзвичайна, бо вона мені була ще найщирішим товаришем й порадицею ві всіх моїх суспільних заходах и справах, підсобницею моїх найкращих простувань. И виховання дітей в національному напрямі — всім я їй був зобов'язаний . . . Тепер лишивсь одинокий і нерозважний.

Потурбуйтеся з ласки, щоб 19 примірників Гамлета и 19 пр. Приборканої Гострухи Куліша були незатяжно вислані просто до п. Кулішевої (Г. Борзна Черниг. губ. в хут. Мотроновку). А то вона мені раз-у-раз про це пише. Та ще дуже ремствує, чом, друкуючи, не додержують систему Кулішевого в написах, так як вони у його творах поділяні й заведені у трилогії. — Треба б рахунка мати на видання Приборканої Гострухи.

*Вітаю ж Вас щирим серцем із жінкою.
Щасти Боже на усе добре.*

З глибоким поважанням

М. Лисенко

Київ 10. III. 1900 р.

Не відмовте з ласки пороздавати мої конверти, кому який слідує.

Найближчий лист з 8. XI. 1902 р. викликаний знову справою видання Кулішевих перекладів з Шекспіра, що в тому часі добігало вже до кінця.

Високоповажаний Добродію!

Просив я ш. д. Василя Доманіцького, коли він перейздом на Корфу мав бути у Львові, спитати Вас, чом це Видавнича Спілка и досі не подає останніх перекладів Куліша — Шекспіра. Жертводавець, що передав через наші руки остатню сумму грошей на решту видання творів Шекспіра, кілька раз уже запитував мене, а в якому стані видання єсть. То було попередю хоч по два примірники висилають сюди, на Україну; один з їх звичайно одси-

лають жертводавцеві, а останніми часами, від давна вже, не то примірників, а й вістки про видання нема.

Будьте ласкаві, не відмовте при Вашому нікольстві сповістити мене хоч парою слів, скільки ще невиданих творів Шекспіра — Куліша залишилося, скільки вже вийшло, і як иде продаж виданих, бо з того ж зиску можна б видати який переклад Кулішів з Шиллера або що.

Дуже зобов'язете мене, бо почуваяся винним перед жертводавцем подати йому яку будь вістку у тій справі, бо з моєї ж ініціативи и гроші на видання роздобуто.

Витаю сердешно Вас обох з жінкою й з цілою родиною.

Ширим серцем прихильний

М. Лисенко

Київ 8. XI. 1902 р.

Маринско — Благівіщенська д. № 95.

У 1903 р. з нагоди 35-літнього ювілею композиторської праці Миколи Лисенка, знову кілька разів зустрілися Франко з Лисенком у часі побуту композитора у Львові від 5 до 9 грудня. Цікаву згадку про стрічу Лисенка з Франком подав у своїх споминах Сергій Єфремов, що, з Євгеном Чикаленком, супроводив Лисенка у його поїздки на ювілейні святкування у Львові 1903 р. („З спогадів про Ів. Франка“, ВУАН, Збірник „Література“, Київ, 1928). Згадуючи свої бачення з Франком, Єфремов писав: Бачив знов же його зустріч з М. В. Лисенком: експансивний музик обняв його з словами: „Франко — це святий“. — „Н-но, хіба турецький!“ — з тихим сміхом одповів у лад йому Франко, на вічні свої злидні натякаючи“. Про ювілей Лисенка і про свої зустрічі з ним написав Франко дуже широко на сторінках „Літературно-Наукового Вістника“, про що буде мова нижче. Тут подаємо текст привіту Лисенкові від Т-ва ім. Котляревського, з уваги на те, що автором тексту був Іван Франко (автограф збережений в його архіві):

„Високоповажаний Добродію.

Як імя Івана Котляревського, патрона нашого товариства, нерозривно звязане з відродженем української поезії, так само й Ваше імя звязане нерозривно з відродженем української пісні, української музики. Ви, як ніхто перед Вами ані обік Вас, вникнули глибоко в ту душу нашого народнього генія, окрилили нашу народну пісню своїм талантом і рознесли її славу широко по Славянщині. Та не досить того: Ви сотворили нашу національну музику, і імя Ваше осяяне всіми чарами рідних мелодій, стоятиме по вік високо в ряді Творців, у ряді тих, що підносять душу своїх сучасних понад буденність в ряді тих майстрів живих тонів, що вміють однаково зрозуміло говорити до всіх людей і всіх поколінь, а про те найлюбішшими і найзрозумільшими бувають для найблизших. Прийміть в радісний день Вашого ювілею щире привітання від нас, вдячних Вам земляків, членів товариства ім. Ів. Котл. у Львові“.

У своїй великій статті про ювілей Лисенка п. з. „Лисенкове свято в Австрії“, надрукованій у „Літературно - Науковому Вістнику“ (1904. т. XXV, ст. 47—52), Франко не пише про подробиці святкування, а ста-

рається дати їх „загальну характеристику“, висловлюючи при цьому подібно, як і при інших нагодах — свої власні уваги. Критика концертів і уваги Франка викликали були пізніше низку відгуків, між ними і відгук самого Лисенка. Статтю „Лисенкове свято в Австрії“, що має важне значення для пізнання взаємин Франка з Лисенком, подаємо тут з невеликими скороченнями.

„В днях 6—13 грудня гостила австрійська частина українсько-руської землі, а власне східна Галичина й Буковина незвичайного, дорогого гостя і при незвичайній нагоді. Гостила Миколу Віталевича Лисенка з нагоди ювілею його 35-літньої праці як українського композитора й організатора співацьких хорів“.

Франко зазначає, що не хоче подавати подробиць цього свята: „Ми задовольняємося тим, що подамо загальну характеристику тих празників та висловимо про них деякі свої уваги, на які в щоденних часописах не було часу, або місця, або може й охоти“.

„Справді, Галичина й Буковина привитали Лисенка величаво, як не витали доси нікого. Від самих Підволочиск, від самого вступлення на галицьку землю, аж до відїзду з Новоселиці за російську границю був наш дорогий гість предметом ненастанних шумних та щирих овацій, промов, угощень та всякого рода вшановань. А спеціально львівські ювілейні празники д. 7 і 8 грудня і загалом гостина Лисенка у Львові, се було таке велике і чисто українське свято, якого ще не бачила стара столиця Льва“.

З радістю підносить Франко, що це не були маси „реверенд та кожухів“, яких поляки звикли називати „попі і хлопі“. Він пише: „Лисенкові празники були дійсно святом галицько-української інтелігенції. Підкреслюємо се; се факт замітний, повторене в більшім розмірі і з більшим одушевленем того, що перший раз у нас було 1898 р. в часі святкування столітнього ювілею появи „Енеїди“ Котляревського. Сим разом зізд був без порівняння більший, ентузіязм до ювілята горячіший, наслідки — ну, та про наслідки говорити ще завчасно“.

„Центром того свята, тих овацій, промов, похвал та вшановань була, розуміється, особа ювілята. Йому довелося, сказати б так, з головою пронерти на всі ті дні в туман кадила та ентузіязму, якого він не знавав ніколи досі. Наш славний музика — чоловік незвичайно простий і скромний, займає в Київі скромне місце приватного вчителя музики, і коли де почуває себе паном та володарем широких просторів, то хиба в сфері тонів, у музиці. Він привик зустрічати в тій сфері, що звичайно окружає його, ту саму простоту, невимушену щирість і дружню симпатію; артист усею душею, він не привик звертати уваги на формальности та етикету і почуває себе супроти них безрадним і безпомічним як дитина. Як же то було йому, коли в Галичині від першого вступу попав у гурт людей у фраках та білих краватах і рукавичках, людей готових кожної хвили сипати шумні промови, здатних відгадувати кожний його намір і наперед заспокоювати його. Коли тут відразу комітетові, так сказати, сконфіскували його, обмежили та обциркнували весь його час, усі виходи, розмови, візити! „Держать мене як короновану особу“, — мовив він жартуючи. „Тепер до мене юмубудь і доступу нема! От який я тепер!“.

Та приходилось йому вислухувати ще дещо не таке приємне. Але тут поперед усього маленька дігресія“.

Тут Франко згадує про враження з Лисенкової подорожі у 1873 р. по Галичині дорогою через Львів, Стрий і Сколе. Знаємо, що Лисенко їздив у тому році у Сербію і переїздом був у Галичині; з Лисенком подорожував тоді Олександр Русов. Як оповідав Франкові сам Лисенко, в тому році панувала в Галичині холера, і тоді майже на кожному кроці було чути голосіння по померлих. Далі згадує Франко:

„І коли я пробував заспівати йому деяких наших жалібних пісень, він пізнав у них ті давні тони, що літали над ним мов ворони в холерний рік у часі його подорожі. Він дуже зацікавився нашими народними піснями, записав від мене деякі мелодії і врадувався не мало почувши від мене, що дехто з наших музиків збирає ті наші мелодії і бажає за його прикладом обробити й видавати їх“.

„Від того часу минуло вже 18 літ, і справа галицьких нар. пісень не багато поступила наперед. Велика збірка о. Бажанського лишилася й доси не опублікована, а теоретичними працями про музику, які опублікував сей збирач, він у значній мірі скомпромітував наукову вартість і самої збірки. Лишаються гарні та скупі проби Філярета Колесси і неопублікована також збірка д. Роздольського — ось і все“.

Франко дуже гостро критикує програму, складену з самих творів Лисенка, духа яких — як пише — в Галичині мало розуміють. Наступні розділи, в яких Франко старається схопити різницю між Лисенком і галицькими композиторами та виконавцями, подаємо в цілості.

„Почати з того, що Лисенкова музика — наскрізь сьвітська, виросла на двох основах, на українській народній пісні і на новочасній європейській сьвітській музиці; натомість у нас у Галичині панує ще майже неподільно дух церковної музики, коли не старий „київський напів“, то бодай Бортнянський. Без волі й відома наших співаків сей дух переноситься й на виконуване Лисенкових творів, бо ж ріжници наші музики не відчують, як не відчув її ніхто з ораторів, що більше шумно та велично, ніж основно і зі зрозумінем річи підносити заслуги ювілята. Треба було бачити Лисенка, коли він чув свої композиції виконувани галицькими співаками. Від часу до часу він корчився, морщився, зривався з місця, або похилився мов під холодним дощем, і з його уст виривалися жалібні, безпомічні окрики:

— Крилос! Се чистий крилос!

Здавалося часом, що він так і вихилиться зі своєї лъожі і закричить дірігентови:

— Темпо! Темпо!

„А друга річ. Певно, *laudanda voluntas* галицьких співаків, пошанувати київського гостя монстр-концертом, зложених із хорів вісьмох галицьких Боянів. Але треба ж при тім мати милосерде над чоловіком, у якого слух розвинений незвичайно тонко, естетичний смак не менше, а довголітня дірігентська практика виробила дуже докладне розумінє співацької техніки. Подавати такому чоловікови концерт із вісьмох незіспіваних хорів, вивчених ріжними людьми, які при тім на його погляд співають усі фальшиво, тільки на ріжні лади, — се ж по просту негуманність, щоб не сказати ще сильнішого слова. Додаймо до того поганий звичай наших співаків співати не

вимовляючи слів, брак добрих солістів, крім одного д. Волошина, який співав справді гарно, — то будемо мати суму тих приємних вражень, якими утратовано ювілята на його питомім музикальнім полі“.

„Певна річ, про якусь вину Галичан не можна тут говорити: тут виявилася різниця двох культурних крупів, двох ступнів розвою, що доси йшли різними дорогами і лише від недавна почали входити в ближший контакт. Галичани чують інстинктом, що в Лисенковій музиці віє якийсь інший, новий і свіжий для них дух; відси й їх ширий ентузіазм для Лисенка й його музики. Та вони не зовсім ясно свідомі того, що в Лисенковій музиці віє той сам дух світського і свободного від усяких конвенціональних формулок реалізму, який ще так недавно збуджував їх рівно щирю ненависть, коли його речником являвся у нас Драгоманов“.

„Правда, від того часу багато змінилося, літературні формулки перестали у нас належати до національних святощів, реалізм, а навіть символізм і всі роди неоромантизму знайшли до нас доступ і пустили, хоч що правда, бліденькі та слабенькі парости в літературі. Музика оказалась консервативнішою; не вважаючи на досить богату продукцію вона не вийшла з утопаних стежок; на сьому полі не появився у нас жаден визначний талан з реформаторськими ідеями, тай сама загальна освіта музична стоїть у нас дуже низько. Наші композитори в значній мірі самоуки та ділетанти; деякі не переварили як слід теорії, а історія музики взагалі, а особливо у нас для більшої часті їх цільковита terra ignota. Не диво, що хоча новий напрям у музиці не стрічає у нас теоретичного опору, навіть такого, який стрічав у літературі, то до практичної творчості в новім напрямі або навіть до його відповідного зрозуміння ще дуже далеко. Тут може мати вплив тільки систематична школа, якої підвалини покладено тільки в минулому році — характерно, власне в році 35-літнього ювілею Лисенкової праці“.

Дальше описує Франко гостину Лисенка в Науковому Тов. ім. Шевченка.

„Хто знає, з яким теплим почутем слідив ювілят за кожним кроком нашого Товариства від самого його засновання, як радувався його успіхами в останніх роках, як і сам не щадив праці допомагаючи його розвою, чи то містячи деякі свої писаня в „Зорі“, чи уживаючи на Україні свого впливу на користь нашого Товариства, той зрозуміє, що візита Лисенка в льокалях Товариства мусіла мати особливо сердечний характер“. У канцелярії т-ва зібрались були члени виділу, письменники та деякі артисти. Гостя вітав голова т-ва Михайло Грушевський. Потім Лисенко оглянув бібліотеку і друкарню товариства. Врешті згадує Франко й про привітання Лисенка у галицьких провінціальних містах і закінчує свою статтю так: „Всюди наш любий гість своєю появою викликав щирю радість, усюди довкола нього збиралася вся українська інтелігенція. Те саме було і в Чернівцях, відки по дводневім побуті Лисенко вернув на Україну. Зазначимо нарешті, що орган львівських москвофілів повитав ювілей Лисенка прихильною, хоч холодно написаною статтею, але особисто в обході ані москвофіли, ані поляки не брали ніякої участі. І се було найліпше“.

Гострі слова Франкової критики внесли дисонанс у загальні глоси з приводу Лисенкового ювілею. Зміст статті Франка передала „Кіевская Старина“ (1904 р. т. 87), цитуючи деякі розділи в цілому.

На сторінках „Діла“ (16. березня 1904 р.) появилася така заява редакції „Діла“ (разом із відгуком М. Лисенка:

„В і д п о в і д ь н а к р и т и к у. У „Літер. Вістнику“ помістив Др. Франко дуже досадну критику на ювілей М. Лисенка устроений у Львові, з якої виходило, немов би автор критики репродукував вискази і погляд Лисенка, що-до виконаних точок концерту. Редакція наша отримала зараз від кількох знатоків дуже обширні і річеві відповіді, не помістила їх однак тому, що ювілейний обхід Лисенка мав передовсім національно-демонстраційний характер, а при таких правдиво національним все-українським обході більше чи менше вдатне виконане поодиноких вокальних точок програми має лише другорядне значінне. Тому то цілої справи ми не розмазували, хоч було нам звісно з висловів всіляких знатоків на поли музики, що критика п. Франка була односторонна і неоправдана. Тепер однак одержали ми письмо від самого ювілянта, котре очевидно мусимо помістити, тим паче, що сього допоминається сам Вп. Автор. Письмо се звучить: „Я вельми здивований і гірко вражений, що такий розумний надзвичайно працьовитий чоловік, як добр. Франко, якого я звик здавна високо цінувати й шанувати, виступив в пресі з такими висказами од моєї особи про виконане концерту, з якими тільки можна виступити з замірами посварити, а найменше розхитати добрі і дуже щирі, сердечні відносини до усіх любих братів Галичан, які душу свою, як могли і уміли, поклали і праці та силу додали, аби спорудити й обійти те свято, на яке мене закликали. Незрозуміле для мене діло і вельми невідповідне. Я міг, яко дуже нервовий чоловік, не згоджуватись з способом виконання, з невірнo зрозумілими темпами, у такому тяжкому, трудному ансамблі сотень співаків і співачок, на виріб якого треба б може було кільканайцять репетицій для гуртів не одного, але кількох віддалених міст (се-ж я все добре розумію, що то коштує і з артистичного боку і з материяльного), але щоб на вспрямки судити, зневажати усю ту справу я зовсім не мав на думці. Аджеж, коли мене що дуже вражало, то я й сам підходив на репетиції до шановного добр. о. Ніжанковського і прохав, що треба виправити й полатити. Взагалі, які б в тісному братерському гурті не повставали хвилині незадоволення, непорозуміння, які скрізь між людьми найближчими трапитись можуть, хиба-ж такі річі видано — чувано виносити в пресу на вселюднe оголошене та ще й з власними додатками, ніби я корчився і був в небезпеченстві випасти з льожі? Мене незвичайно вразило й боляче перед Високоповажаним головою комітету, добр. Вахнянином і перед усіма шановними членами „Боянів“ міських і позаміських, які можуть з сеї статі вивести фалшиве, погірднe й навіть, чого доброго, вороже уявлене о моїй невдячній особі, о обидливих висказах і відозвах, о якомусь юнкерському поведженю. Я не зрікаюся, що добр. Франкови, як і о. Ніжанковському й інчим казав і критикував незрозумілі сторони в виконаню деяких уступів, тож саме зробив я й у Петербурзі, де всеж більше ознайомлені проводирі моєї музики з моїми авторськими вимогами[,] але все те не шкодить і не заважає в цілости віднестись з повним узнанем і вдячністю до усіх заходів і праці, які вкінці дали задовольючі результати“. До сего письма додаємо ще, що его прислав д. Лисенко на руки проф. Шухевича, котрий і передав нам его до поміщення в „Ділі“

Про цю справу згадує у своїх „Спогадах“ Євген Чикаленко, який був на ювілейних концертах в Галичині у 1903 р. Чикаленко пише: „Хоровий спів Галичан нам не подобався, що й висловив Лисенко Франкові, коли той запитав його про вражіння, не гадаючи, що Франко надрукує його вираз, що „Галичане співають наче панахиду правлять“ („Спогади“, Львів, 1925; част. II. ст. 125).

Франкова критика вразила була й Остапа Нижанківського. Висловом цього були його слова, писані з нагоди концерту у 1911 р., на якому виконувалась та сама Лисенкова кантата „Радуйся, ниво неполитая“, що входила в програму ювілейного концерту у 1903 р. Остап Нижанківський писав м. ін.: „Правда дісталось тодішньому диригентови від д-ра Франка в Л. Н. Вістнику, що се дяківський спів“... „Отсей „крилос“, був тоді одиноким словом, яке мало заступити річеву та безсторонну критику тяжкої у тих часах організаційної і артистичної діяльності Бояна“ („Діло“ 1911 ч. 249).

На це без проволоки відповів Іван Франко у „Ділі“ (1911, ч. 254), зазначаючи: о. Нижанківський „написав м. ін. про мене щось таке, що мушу рішучо спростувати“; „я особисто не зробив тоді ніякої кривди о. Нижанківському, який, як диригент величезного і незіспіваного хору справді зробив усе, що було в його силах, аби концерт випав як найкраще“. Далше писав Франко, що його критика „була радше гаслом до визволення галицько-української світської музики від найтяжчого тирана — шабьону, від якого досі не визволився хочби й сам о. Нижанківський, як композитор, який у своїх композиціях окрім майстерного „Гуляли“, доси не тільки не пішов далі вперед але навіть не піднявся ані раз на висоту тої одної з найперших своїх композицій“.

Франкову критику ювілейних Лисенківських концертів треба розглядати у світлі інших його статей і відгуків на музичні теми, починаючи з 1885 р. (замітка Франка в „Зорі“ з приводу рецензії Пор. Бажанського). У статті „Лисенкове свято в Австрії“ Франко висловлює ті самі думки, з якими виступав і раніше, і яких найбільш яскравим висловом була стаття про вплив Бортнянського на галицьку музику („Думки профана на музикальні теми“, „Артистичний Вістник“ 1905 р. т. V.). У ній читаємо м. ін., що Бортнянський „заслонив собою нашим композиторам увесь сьвіт, відучив їх чути голоси природи, зашпунтував їх вуха на чари нашої народної пісні, наклав усій нашій музиці шабьоновий, не національний і неприродний характер. Кожного посторонного знавця — будьвін Ніщинський, чи Лисенко — вражає се від першого разу“⁴⁴. — Дуже помітно, що Франко саме ювілей Лисенка використав, як нагоду для того, щоб широко і зовсім відверто висловити свої критичні завваги, не вагаючись при тому покликатись на авторитетний голос самого Лисенка. На ювілей Лисенка Франко дивився як на подію, що повинна б була рішуче вплинути на розвиток музичної культури в Галичині; при цьому старався зробити перекрій тогочасного стану тієї культури і розглянути її хиби. Мусимо визнати, що критичні завваги Франка в основному спирались на вірному схопленні фактів і їх причин. Франкова критика торкалась трьох основних ділянок: музично-етнографічної, композиторської та виконавчої. Треба признати, що ні одна з них не стояла в тому часі у Галичині на зовсім задовільному рівні. Натомість відгомін і передовсім спротиви, які ця критика викликала, були до деякої міри наслідком гостроти тону Франкових слів. Та — як нам здається — у ще більшій мірі були вони

наслідком різниці самої постави до ювілейних концертів. Для аранжерів і учасників концертів, Франкові слова були нічим іншим, а тільки несправедливою оцінкою їх труду в організації й виконанні концертів, які, коли міркувати зі слів самого Лисенка і зі слів різних справодавців, справді були на належному рівні. Натомість для Франка була це одна з нагод зробити основний перегляд різних ділянок галицького музичного життя, ювілейні концерти якого були тільки одним з виявів.

На взаєминах Лисенка з Франком стаття „Лисенкове свято в Австрії“ і відгомін, який вона викликала, мусіли вплинути прохолоджуюче. А про те їх довголітні добрі взаємини не перервались з цієї причини, як про це свідчить лист Лисенка з датою 14. X. 1904 р. Його зміст — справи святкування ювілею Івана Нечуя-Левицького⁴⁵. і перекладу на німецьку мову текстів деяких Лисенкових творів. Є це останній лист Лисенка до Франка.

Маріинско — Благовіщенська
д. Н. 95

Київ 14. X. 904

Високоповажаний Добродію,

Кияне поважились святкувати 35-літний ювілей шановного нашого письменника Івана Нечуя-Левицького. Звичайна річ, що й братів Галичан вельми бажано й приємно було б бачити між усіма українцями, шануючими свого поважаного літератора.

Але для сього треба вибрати догідний час, коли вам, закордонцям вільніше було б приїхати, хтоб там захтів або зібравсь у дорогу до Кийова.

Так ото я й запитую, шановний Земляче, через Вас, коли саме було б користніше й догідніше визначити святкування відповідно датам. Видасться, що в місяці грудні було б найдогідніше, але знов не дуже пізно, щоб и молодь не роз'їхалася по домівках на Різдвяні Свята.

Прошу Вас кинути межі люде цю мою гадку про святкування ювілею, а Вас прошу ласкаво мені одповісти на запитання.

Я ще до Вас, шановний Пане Іване маю великого интереса.

Познайомивсь я листовно звичайно з шановним артистом, нашим — співаком оперним, добр. Модестом Менцінським, що на разі співа в Стокгольмі, в королівській опері. Листувалися ми з їм в протягу цього минулого літа и навіть обмінялись фотографіями. Він дуже уподобав мою музику и милується вокальними моїми творами, пропагує їй навіть у концертах в Німеччині. Присилав з поводу сього часописі німецькі, а в їх реляції й апробації про співані твори. Але він страшенно уболіває, що наша пісня, наша творчість музикальна не може в європейськїм суспільстві доти ширитись й пропагуватися, доки тексти до музики не будуть перекладені и то взірцево перекладені на німецьку, французьку й инчі мови и видані в тих мовах. Міркувалися ми з їм чимало над цим питанням и в один голос зійшлися на Вашому митецьтві чудово перекласти на німецьку мову твори вокальні хоч би до тексту Шевченкового, на які у мене переважно й компонована музика.

*Чи можна б рахувати, Високоповажаний Пане Іване, на Вашу під тим зглядом працю, так потрібну, нагло потрібну для нашого пробиття на естради європейські? Коли б в принципі Ви згодились, тоді б можна було вибрати найчільніші речі проміждо багатьох творів и порозумітися з Вами. Чи не дасте Ви й на це відповіді?*⁴⁶

Усій родині кланяюсь сердешно, і Вас од серця здоровлю.
З глибоким

поважанням

М. Лисенко

У одній із своїх праць, у „Нарисі історії українсько-руської літератури“, писаній уже в часі важкої недуги, Франко знову присвятив немало місця Миколі Лисенкові⁴⁷. Там читаємо: „Обік Старицького треба тут згадати також його шурина і близького приятеля Миколу Лисенка, славного українського музика і композитора, якому належить місце не тільки в історії української культури другої половини XIX віка, але також в історії української етнографії, як збирачеви і впорядчикови та композиторови чотиротомової збірки українських народніх пісень, положених на ноти з доданим до них фортепьяновим акомпаніяментом. Надто списав Лисенко також весь музикальний репертуар кобзаря Остапа Вересая, видав крім чотиротомової збірки ще кількадесят українських пісень окремими випусками і причинився багато до розвою музичної культури на Україні не тільки як впорядчик хорів і концертів, але також як приватний учитель музики і нарешті як основатель школи музики й деклямації в Києві. Між власними композиціями Лисенка обік його опер і опереток, найкращі і найталановитійші його композиції до многих поезій Шевченка, в яких музикальність він вдумався глубше і зумів віддати її красше від усіх інших многочисленних композиторів, яких манила до себе Шевченкова муза“.

Площиною, на якій зустрілись Франко і Лисенко у своїй мистецькій творчості, була Лисенкова музика до поетичних текстів Франка. Побіч хороших творів, як популярний „Вічний революціонер“, „Ой, що в полі за димом“⁴⁸, головний натиск Лисенко поклав на сольові пісні. Найбільше число Лисенкових творів до текстів Франка повстало в 1898 р.; ними композитор із свого боку причинився до святкування 25-ліття письменницької діяльності Івана Франка. Тоді теж надійшов був з Києва привітальний лист з підписами найвишнішніх українських письменників, мистців, вчених і громадських діячів, між якими знаходимо й підпис Миколи Лисенка.

З нагоди ювілею вийшла була тоді у Львові збірка музичних творів, написаних на Франкові тексти. З музикою Лисенка появилсь там 4 пісні: „Не забудь, не забудь юних днів“, „Місяцю, князю (Ноктюрн)“, „Розвійтеся з вітром“ і „Безмежне поле“. У рецензії на згадану збірку писав у 1899 Філярет Колесса („Діло“, 15/27/II.), що Лисенко скомпонував ці пісні навмисне для ювілею. Пісню „Не забудь, не забудь юних днів“ переробив Лисенко й на дует для тенора й баритона. У збірному виданні пісень Лисенка до слів Франка⁴⁹ вийшло шість сольових пісень з акомпаніяментом фортепьяну, крім чотирьох з 1898 р. ще: „Оце тая стежечка“ і „Я не клав тебе, о зоре“. Не вдаючись у докладний розгляд цих пісень, треба завважити, що музична

мова Лисенка у них виразно інша, ніж у його творах до Шевченкових текстів. Впливи народно-пісенних інтонацій, за винятком першої: „Оце тая стежечка“, не зазначились у піснях на Франкові тексти.

Треба згадати, що Франко з свого боку віддячився Лисенкові, присвячуючи йому свій вірш „На святоюрській горі“ (1900).

Збираючи в одне усі вияви і сліди взаємин Лисенка з Франком, скажемо, що основною підставою для їх нав'язання було спільне Лисенкові і Франкові замилювання до народної творчості, передовсім до народної пісні. Воно зблизило одного до одного, починаючи з їх першої зустрічі у 1885 р., коли Лисенко робив перші записи пісень із співу Франка.

Кореспонденція між Лисенком і Франком, що велася цілі два десятиліття (листи, збережені у Франковому архіві, замикаються роками 1885—1904) поділяється щодо змісту на два окремі періоди. У першому в 1885—87 рр., головною темою є справи музичного життя в Галичині. За посередництвом Франка, Лисенко старався вплинути на повернення галицької музики у бік започаткованого ним самим національного напрямку. Впливові Лисенка треба приписати те, що Франко, письменник, учений і промадський діяч, надавав музичним питанням так багато уваги і не раз висловлював про них публично свої думки і погляди. У другому періоді (в 1894—1902) головною темою їх листування була справа редагування й друку Кулішевих перекладів драм Шекспіра; згадки про музичні справи трапляються рідко і не торкаються суттєвих питань (напр. справа пересилки нот). Причини виразної зміни в листуванні другого періоду пояснює факт, що в тому часі (90-ті роки) Лисенко мав уже безпосередні зв'язки і листувався з молодшими галицькими музикантами, спершу з Остапом Нижанківським⁵⁰, потім і з Філяретом Колесою⁵¹.

У кореспонденції обох періодів є місця, що торкаються журналістичної і видавничої праці Франка. У Лисенкових листах часто говориться про підтрим і поширення періодичних видань, співробітником або видавцем яких був Франко. Окреме значення має вивчення автобіографії від Лисенка (1881 р.) і вміщення її на сторінках редагованого Франком і Белеєм місячника „Світ“. Що ж до суспільно-політичної діяльності Франка, м. ін. його участі в українському т. зв. радикальному русі, про це не знаходимо згадок у Лисенкових листах. Про відносини Лисенка до згаданих течій в українському громадянстві цікава згадка є у споминах Є. Чикаленка: „Лисенко був „спочутливий до всього, що могло оживити справу відродження України в якій би то не було сфері, хочби й зовсім йому чужій і невідповідною його вдачі: так він раз-у-раз з особливою повагою ставився до Драгоманова та його діяльності, до Франка та Павлика і до організованої ними радикальної партії“⁵².

Особисте відношення між Лисенком і Франком було дуже близьке і — хоч Лисенко був 14 роками старший від Франка — товариське. З обох боків бачимо в них взаємну глибоку пошану мистецької творчості й громадської діяльності. Крім згаданого впливу на галицьке музичне життя, взаємини Лисенка з Франком мали ширше значення, як один з дуже важливих виявів зв'язків Галичини з Придніпрянщиною.

ПРИМІТКИ

- ¹ Див. К. Студинський: Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр. т. I. Київ—Харків 1931 р. В. У. А. Н.
- ² Олександр Барвінський: „Спомини з мого життя“ I. ч. Львів, 1912 ст. 141—143.
- ³ Див. В. Витвицький „Микола Лисенко і його вплив на музичне життя Галичини“, „Українська музика“, Львів—Стрий 1937 ч. I.
- ⁴ Праця Д. Ревуцького появилася у збірному виданні „Українська музикальна спадщина“, Київ 1940 р. в-во „Мистецтво“.
- ⁵ Розпочинаючи біографію, автор дав виразний акцент на першому складі: Лисенко.
- ⁶ У передмові до листів М. Драгоманова (Львів, 1906. т. I. ст. 8) Іван Франко пише: „вийшовши з коломийської тюрми, я почав разом з І. Белеєм видавати „Сьвіт“. Та що я переважно жив на селі, а редакційна робота і коректа спадала на Белея, занятою також заробітком на цілоденне удержання, то не диво що „Сьвіт“ був редагований не зовсім добре“. Саме у 1881 р. у половині квітня Франко виїхав був зі Львова до Нагуєвич (пор. М. Возняк „З життя й діяльності Івана Франка в рр. 1881—1884“, „Культура“ 1925/1).
- ⁷ Рецензія, підписана Франковим псевдонімом „Мирон“, вмішена у Львівській „Зорі“ ч. 5 з 1. (13). III. 1884 р.
- ⁸ Лист, з датою 26. IV. 1890 р., надрукований у „Матеріалах для культурної й громадської історії Західної України“, „Листування І. Франка і М. Драгоманова“ ВУАН Київ 1928 ст. 328.
- ⁹ Листи Миколи Лисенка до Івана Франка і його дружини Ольги з Хоружинських Франко друкуються тут з рукописів, збережених у архіві Франка. У цих листах Лисенко нераз вживає галицьких висловів і форм („давам“, „писалисте“ та ін.). Усі листи друкуються повністю, без ніяких пропусків. Додані знаки і пояснення — у гранчастих дужках. Задержується усюди оригінальний правопис, тому що питання правопису у кореспонденції Лисенка має своє окреме значення. У його листах відбиваються різні етапи розвитку українського правопису від 70-их до 1900-их р.. Що питання правопису виходило близько в круг зацікавлення Лисенка, бачимо теж з його листа до Михайла Драгоманова з 18 (30) листопада 1876 р.: „Болячка наша — правопис, знов був ув останнє счинив чималу бучу“. З допомогою музичних термінів Лисенко дотепно описує спори, що відбувались із-за правопису. Далі пише Лисенко докладно про нові правописні проекти; „Архів М. Драгоманова“ т. I. Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870—1895) Варшава 1938 ст. 148.
- ¹⁰ Варвара Іванівна Антоновичева з дружина Володимира Боніфатієвича Антоновича укр. історика, археолога й громадського діяча.
- ¹¹ Кугач Франц Ксавер (1834—1911) хорватський етнограф, автор 4-ох збірників полудневослов'янських народних пісень з супроводом фортепіяну; праці про музичні інструменти, нотне письмо та ін.
- ¹² Слова М. Лисенка про квартети галицьких композиторів, як нам здається, не були призначені для публичного оголошення. Як бачимо з наступного листа, Лисенко боявся, щоб надто гостра критика не викликала непорозуміння й знеохоти. З-поміж галицьких композиторів на замітку в „Зорі“ відповів Віктор Матюк на сторінках „Діла“ з 9. II. і 13. II. 1886 р., беручи в оборону галицьких композиторів, передусім Вербицького і Лаврівського.
- ¹³ Лист І. Франка з текстами пісень зберігся і був експонований на виставці, присвяченій М. Лисенкові у Києві в 1927 р. (гл. „Каталог“ виставки ст. 21). Лист має

- дату 13. XII. 1885 р. Як подає К. Квітка, до цього листа додані такі галицькі пісні: „Про Довбуша“, „Плине качур по Дунаю“, „Гей волошин сіно косит“ (гл. К. Квітка: „Фольклористична спадщина М. Лисенка“ у „Збірнику Музею діячів науки та мистецтва України“ Т. І. Присвячений Миколі Лисенкові“. ВУАН Київ 1930. ст. 36.). Останню пісню („Гей волошин сіно косит“) опрацював Лисенко для хору і вмістив у XI випуску т. зв. „Десятків“.
- ¹⁴ „Гуцул і Гуцулка“ копії образів маляра Северина Обста, видані у 1885 р.
- ¹⁵ „К о б з а р“ — збірник хорових творів (Львів 1885), за редакцією Анат. Вахнянина і Порф. Бажанського. У збірнику вміщені твори М. Вербицького, І. Лаврівського, Ан. Вахнянина, С. Воробкевича та ін. Лисенко вмістив у цьому збірнику сім народних пісень в обробці для хору à capella.
- ¹⁶ „Б о я н“ Збірник хорових творів (Львів, 1885) за редакцією Віктора Матюка, який вмістив тут побіч творів Вербицького, Лаврівського і Воробкевича велике число своїх оригінальних композицій та обробок народних і популярних пісень.
- ¹⁷ „Матеріяли для культ. і гром. іст. Зах. Укр.“ ст. 222.
- ¹⁸ там же ст. 232.
- ¹⁹ Пор. „Архів М. Драгоманова“ т. I ст. 301 і 425.
- ²⁰ „Матеріяли для культ. і гром. іст. Зах. Укр.“ ст. 224.
- ²¹ там же ст. 357.
- ²² „Коли Франко був у нас і ми розмовляли з ним про потребу нової часописі, ми розсталися з ним на такій умові, що він буде видавати нову газету, в котрій ми хотіли приймати активну участь, де що обіцяли допомогти і грошима“. (Архів Драгоманова т. I. ст. 239). У цьому листі члени громади бороняться перед закидом Драгоманова, що вони „благословили противунатуральний сльоб“ Франка з часописом „Зоря“, кажучи що в співробітництві Франка з „Зорею“ немає по їх думці нічого протиприродного. Як можемо догадуватись, у розмовах „Старої Громади“ з Франком брав участь і Микола Лисенко.
- ²³ Лист Франка до Драгоманова з датою 7. VI. 1886 р. „На Ваші запитання що до Києва я не можу докладно одповісти. Хто писав до Вас лист, привезений Тр-хою (Тригубихою Антоніною Федорівною з Хоружинських, що була сестрою Франкової дружини, прим. В. В.), мені не сказано. так само, як нічого не сказано про лист Musicus-a, хоч я з ним кілька разів бачився“ („Матеріяли для культ. і гром. іст. Зах. України“ ст. 188).
- ²⁴ У львівській „Му з и к а л ь н и й Б і б л і о т е ц і“ в якій одним з найдіяльніших організаторів був Остап Нижанківський, вийшли м. ін. такі твори Миколи Лисенка: випуск III. Бібліотека „Молитва“ для сопрана й альтя з фортеп. вип. VII. „Quodlibet“ з народ. укр. пісень для чолов. хору, вип. XI. Друге „Quodlibet“; вип. XIII. „Вечір“ і „Милованка“ — дві сольові пісні з фортеп. на слова М. Старицького. З наведених видань дуже широко спопуляризовалася „Молитва“ („Боже великий, єдиний“) до сльві Ол. Кониського. Цей твір Кониського - Лисенка російська влада заборонила виразним наказом впускати в межі російської держави (М. Возняк „Ів. Белей і Ол. Кониський“, передрук з „Діла“, Львів 1928. ст. 36).
- ²⁵ Фейлетони Франка з'явилися в числах 239—249 щоденника „Kurjer Lwowski“ за 27. VIII. — 6. IX. 1892 р. У вступі пише Франко, що музично-театральна вистава у Відні розбудила у широких колах зацікавлення до музики й театру різних народів. Добре репрезентували себе на виставі чеський і російський відділи, натомість польський не імпує ані добором, ані багатством виставлених предметів і пам'яток. „Зовсім інакше, — пише Франко, — мається справа з українським мистецтвом. Для нього не знайшлося навіть тільки меценатів і аматорів, що для польського; воно не має окремого відділу; ніхто не подумав про зібрання його пам'яток і продукцій, а самі фрагменти, що його репрезентують, мусять тулитися по части у польському відділі, по части в російському, по части у інших ще — Бог зна яких“. Звертає увагу факт, що Франко не зацікавився ближче тією частиною згаданої брошури, що інформувала про театр, натомість взявся перекладати і доповнювати нарис історії музики (першу залишив, як писав, „оцінці іншого, більш вправного від мене референта в театральних справах“). До нарису др-а Ф. Биліцького Франко дає ряд зауважень, зазначаючи що не йде йому про критику цього нарису: „Даючи тут переклад його праці ніяк не думаю її критикувати, дозволяю собі тільки доповнити її на скільки вистарчать мої невеликі відомости в цій ділянці, головню у розділі про українську музику, котрої автор теж торкнувся, але про котру — не маючи очевидно для цього жадного субстрату на виставі окрім гарної характеристики народних пісень — не міг нічого докладнішого сказати“. Франко звертає увагу автора брошури на брак згадки про музичні інструменти, вживані у різних часах. і — що дуже цікаве — на видавництво др. Йосифа Сужинського „Мо-

- numenta musices sacrae in Polonia". З цього дуже важливого видання пам'яток польської музики появились були до того часу в Познані 3 випуски (I — 1885 р., II — 1887, III — 1889), отже др. Биліцький повинен був про них згадати у своєму нарисі, писаному у 1892 р. Франкові були відомі не тільки ці видання д-ра Сужинського, але й його праці з історії польської музики. З джерел і студій про розвиток української музики Франко згадує праці Дмитра Розумовського, Петра Сокальського і Порфіра Бажанського.
- 26 Опанас Маркович (1822—1867) укр. музика-етнограф і гром. діяч, член Кирило-Методіївського братства, чоловік Марії Марковичевої (Марко Вовчок); написав музику до „Наталки Полтавки“ (1862), та до п'єси „Чари“ (1866). Замітка про нього, як Лисенкового вчителя, подана Франком правдоподібно на основі оповідання самого Лисенка. Про науку у Марковича Лисенко у своїх автобіографічних записках не згадує, як теж не згадують про неї Лисенкові біографи та мемуаристи. Як нам здається, Франкові слова відносяться не до науки музичних дисциплін, а до впливу Марковича на музично-етнографічну працю Лисенка. На те посередньо вказує м. ін. згадка у спогадах Дмитра Марковича, вміщених у „Київській Старині“ (т. IV. 1893 р.). Дмитро Маркович, пишучи про дід Загорських у Чернігові, в якому свого часу проживав Опанас, згадує, що Меланія Загорська була знаменитою співачкою і виконувачкою нзродних пісень. З її уст М. Лисенко списав майже усі пісні, що ввійшли у його III-й випуск укр. нар. пісень („Замітки і спомини про Опанаса Василевича Марковича“ ст. 76). До цього додамо, що у третьому випуску є аж 26 пісень, що їх Лисенко списав від Загорської; крім того є у IV випуску 5 і в V 3. Про походження й мистецьку діяльність Загорської цікаві дані зібрав Дмитро Ревуцький у статті „Меланія Овдієвна Загорська, співробітниця Лисенкова“ („Збірник Музею діячів науки та мистецтва України“ т. I. ст. 73—78). Незалежно від Лисенкового знайомства з Мел. Загорською, людиною дуже близькою до Опанаса Марковича, є згоди про безпосередній зв'язки Лисенка з Марковичем на полі музично-етнографічної праці; про це пише К. Квітка в студії „Фольклористична спадщина М. Лисенка“ („Збірник Музею“... ст. 37). Для висвітлення питання про зв'язки Лисенка з Опанасом Марковичем — згадка у Франка є цінним причинком.
- 27 „Къ біографіи Н. В. Лисенка“ — спомини М. Старицького „Київская Старина“ 1903. XII. ст. 454.
- 28 Лист писаний з Лайпціру у липні 1869 р. (гл. К. Студинський: „Галичина й Україна в листуванні“ ст. 110). За посередництвом Лисенка нав'язав був зносини з Кулішем Олександр Барвінський. У 1869 р. Лисенко зустрічався з Кулішем у Дрезні й тоді передав йому лист Барвінського у справі української читанки для гімназії (О. Барвінський „Спомини“ I. ст. 157, 169—171).
- 29 „Шекспирові твори з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Том первый. Отелло. Троїл та Крессидя. Комедія помилок“. Львів, 1882. сторін 418.
- 30 Кантата для солістів хору й оркестру „Радуйся ниво непополитая“ до слів Т. Шевченка („Подражаніє Ісаї глава XXXV“), написана в 1882 — 1883 рр.; на першій стороні рукопису написано рукою Лисенка: „Присвячую співацькому товариству „Боян“ вві Львові — „Кантата“ — „Радуйся ниво непополитая“. Твір Т. Шевченка. Музика про хори, соло і скуплені голоси з проводом оркестра М. Лисенка ор. 26“.
- 31 Комітет організувався був у Львові з метою збирання нар. пісень і публікування у періодичних випусках п. з. „Русько - українські народні мелодії“. Як подає Філярет Колесса („Артистичний Вістник“ Львів 1905 ч. IV. ст. 36), у склад комітету входили: О. Нижанківський, Ф. Колесса, Д. Січинський, Іван Франко, Осип Роздольський, М. Паалик, Б. Лепкий, С. Яричевський, Е. Калитовський. Комітет зібрав кількост пісень, але видавничої діяльності не розвів.
- 32 „Вільгельм Тель“ — драма в пяти діях Ф. Шіллера. З німецького переклав Володимир Кміцікевич, Львів 1887.
- 33 „Матеріяли для культ. і гром. іст. Укр.“ ст. 486,
- 34 У 97 і 98 числах черновецького часопису „Букovina“ в 1897 р. з'явилася стаття п. з. „Любить чи не любить“ (Громи на др. Івана Франка“), в якій автор бере в оборону Франка перед нападами на нього.
- 35 „Іван Гус“ — твір для чоловічого хору з фортепіаном, сл. Шевченка, муз. Лисенка нап. 1881 р. вийшов друком у 1888 р. накл. Костя Паньківського, Ляйпціг — Львів.
- 36 Що лист Ольги Лисенко писаний у 1898 р. підтверджує це м. ін. теж дата на фотографії, про яку є в ньому мова. Фотографія Івана Франка з датою 14. XI. (нов. ст.) 1898 р. подарована Ользі Лисенковій, була вміщена на виставі у Києві

в 1927 р. (гл. „Каталог виставки, присвяченої М. Лисенкові“ Київ 1927, ст. 13). Очевидно згаданий лист Ольги Лисенкової датований днем 14. XI. за старим стилем.

³⁷ Микола Федоровський (1838 — 1918) укр. гром. діяч, і педагог, генерал в одставці, був одним з основників „Добродійного товариства для видавання загальнокорисних й дешевих книг“ у Петербурзі. Товариство, засноване при кінці 1898 р. проіснувало майже два десятки літ і видало 80 брошур. Як пише у своїх споминах О. Лотоцький, це корисне товариство сповняло до деякої міри роль української „Просвіти“ („Сторінки минулого“ Варшава 1933 част. III ст. 251 і наст.).

³⁸ Микола Василевич Ковалевський (1841 — 1897) укр. гром. діяч, член київської та одеської громади, в 1879 — 1882 рр. був на засланні в Сибірі; підтримував матеріально М. Драгоманова і деякі галицькі українські видавництва.

³⁹ Микола Дашкевич укр. історик літератури, проф. київ. університету, автор праць про західно-європейську літературу.

⁴⁰ В. Л. Маслеников, укр. маляр, ученик Я. Станіславського у Кракові; одружився в дочкою Миколи Лисенка — Катериною.

⁴¹ „Къ біографіи Н. В. Лисенка“ К. С. 1903 р. XII. ст. 465.

⁴² К. Студинський „Гал. й Україна в лист.“ ст. 110.

⁴³ Твори Шекспіра у перекладі Куліша вийшли під Франковою редакцією в такому порядку: у 1899 р. — „Гамлет“, у 1900 р. — „Коріолян“, „Макбет“, „Приборкана Гоструха“, „Юлій Цезар“; у 1901 р. „Ромео та Джульєтта“, „Багацько галасу з нечевя“, „Антоній і Клеопатра“; у 1902 р. „Король Лір“, і „Міра за міру“. Пускаючи у світ останній том, Франко розповів історію цілого видання: „З виданем драми „Міра за міру“ кінчимо ряд перекладів із Шекспіра, dokonаних Кулішем. Тих 10 драм, які ми отсе опублікували, та ще ті три, які опублікував сам Куліш за своєї життя в однім томі, отсе і все, що маємо поки що перекладане на нашу мову з творів безсмертного Британця...“

„Завдяки щедрості одного добродія Українця зложено літом 1899 р. на руки підписаного 1.000 гульденів на видане Кулішевих перекладів із Шекспіра, а швидко потім я одержав із Києва копії з Кулішевого автографу всіх 10 драм. Київські земляки поручили мені допилювати видання і на мою пропозицію згодилися поручити економічний і грошений бік як також розпродажу книжок заснованій недавно передтим „Українсько-Руській Видавничій Спільн.“...

„Що до редакційного боку я поклав умову — перед друком порівняти Кулішів переклад з оригіналом, подавати де треба пояснення, а до кожної драми додати орієнтаційну студійку в якій би було популярним способом сказане все потрібне для її зрозуміння й оцінки на основі найновіших критичних та літературно-історичних дослідів. Київські земляки згодилися на се та що в Києві не знайшлося нікого хто б мав час і охоту зайнятися сею нелегкою працею, то прийшлося мені взяти її на свої плечі, хоча я й признавався землякам, що спеціальної підготовки для такої роботи в мене нема, часу зайвого ще менше, тай ученого апарату під руками дуже обмаль. І тепер скінчивши вложеною на мене земляками працею я з чистим сумлінням можу сказати, що, хоч і які б були в деталях хиби моєї редакційної роботи, все таки воно ліпше, що Кулішеві переклади Шекспірових драм вийшли в такім одязі, ніж коли б були вийшли зовсім голі так як перші три, що їх опублікував сам Куліш“.

⁴⁴ Франковому спостереженню можна признати вірність тільки в тому розумінні, що культ музики Бортнянського був справді в Галичині однобічний. Тут плекали тільки одну, невелику частину церковних творів Бортнянського, а саме т. зв. „страстні псалми“. Натомість мусимо підкреслити, що вплив Бортнянського був на цьому терені — в загальному — дуже корисний. З ним — у великій мірі — зв'язане й само відродження української музики в Галичині у першій половині XIX. ст., що було ділом перемиського осередку з його першими представниками Михайлом Вербицьким та Іваном Лаврівським.

⁴⁵ З Іваном Нечуєм - Левицьким був Лисенко у близьких взаєминах; переписувався з ним у 1870-их рр.; на ювілейному святі Нечуя - Левицького в дні 19. Х.л. 1904 р. Лисенко виголосив промову.

⁴⁶ У бібліотеці Модеста Менцінського, що знаходиться тепер у Львові (Бібліотека ч. 3) подибуємо низку пісень Лисенка з підписаним під партією співу німецьким перекладом. Такі переклади є м. ін. у піснях: „Ой, одна я, одна“ (ця пісня має два різні переклади Шевченкового тексту на німецьку мову), „Минають дні“, „Реве та стогне Дніпр широкий“, „По діброві вітер віє“. Ні на одному з перекладів прізвища перекладчика не зазначено.

- ⁴⁷ „Писання Івана Франка т. I. Нарис історії українсько-руської літератури“; Львів 1910. стор. 191 — 192.
- ⁴⁸ Характеристичний факт, що Лисенко, друкуючи у 1903 р. в Києві свій хоролий твір до слів Франка „Ой, що в полі за димове“, не подав автора тексту.
- ⁴⁹ М. Лисенко „Романси“ слова Івана Франка, Київ 1941, в-во „Мистецтво“, сторін 25.
- ⁵⁰ У одному з листів до Остапа Нижанківського (з дня 22. I. 1891 р.) Лисенко писав: „Од вас молодих тільки й сподіватись, що ви повернетесь до народного живця, котрий у вас в Галичині, цілком занедбано“. І в другому місці: „з старшого коліна людей я знаю лиш Франка, котрий знає високу ціну народ. етнографії і силу пісень і инчого“.
- ⁵¹ Важніші винятки з листів Лисенка до Ф. Колесси з 1896 і 1898 рр. друкувались у статті Ф. Колесси „Кілька слів про збиране і гармонізоване укр. нар. пісень з доданем листів М. Лисенка“; „Артистичний Вістник“, Львів, 1905, числа II до V.
- ⁵² Євген Чикаленко „Спогади“ (1861 — 1907), Львів, 1925, II. част. ст. 42.
-

